

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра загальноправових дисциплін

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Юридична відповідальність за правопорушення в галузі освіти

Студента 2 курсу, 7м
групи,
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Правове
забезпечення безпеки
підприємницької
діяльності»

Масленнікової Аліни
Юріївни

Науковий керівник
К.ю.н., ст. наук.
співробітник

Шестопалова Людмила
Миколаївна

Гарант освітньої програми
к.ю.н., професор

Крегул Юрій Іванович

Київ 2018

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1.....	8
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ	8
1.1. Поняття та особливості освітньої галузі, як сфери правового регулювання та впливу	8
1.2. Поняття та призначення відповідальності в галузі освіти	14
1.3. Умови та підстави відповідальності в галузі освіти.....	20
РОЗДІЛ 2.....	28
ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ.....	28
2.1. Поняття та підстави дисциплінарної відповідальності в галузі освіти.....	28
2.2. Адміністративна відповідальність в галузі освіти.....	36
2.3. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності в галузі освіти.....	42
2.4. Поняття та сутність академічної відповідальності.....	54
РОЗДІЛ 3.....	70
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ.....	70
3.1. Зарубіжний досвід регулювання відповідальності в галузі освіти та перспективи його запозичення	70
3.2. Основні проблеми регулювання та застосування відповідальності в галузі освіти в Україні та шляхи їх подолання.....	80
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94

ВСТУП

Актуальність. Освіта пов'язана з усіма сферами суспільного життя і являє собою складний динамічний механізм, що займає важливе місце в системі цінностей сучасної людини. Порушення законодавства в галузі освіти насамперед обмежують права людини і громадянина, так як право на освіту є конституційним правом людини. Саме тому виявлення і усунення фактів порушення прав, свобод і охоронюваних законом інтересів учнів, студентів, педагогів і самих освітніх організацій закладів є одним з пріоритетних напрямків державної політики.

Важливість контролю за дотриманням освітніх прав громадян підкреслюється не тільки державах, що розвиваються, але і в розвинених державах, де ці права порушуються значно рідше. Так, викладачі Гарвардського університету М. Л. Еспіноза і Ш. Восоу стверджують, що права на освіту «затверджуються», «підтверджуються» і «заперечуються» не тільки законодавчими і правовими каналами, але і через динамічний спектр освітньої діяльності, вбудованої в повсякденне життя. Вони вважають, що сутність освітніх прав полягає в самій ідеї про те, що позитивний освітній досвід, пов'язаний з навчанням, є право людини, незалежно від її соціального чи правового статусу [67, с. 285].

І в даний час, і протягом всієї історії сучасної України освітні права громадян постійно порушуються. Зокрема, це відбувалося у зв'язку з недостатнім фінансуванням сфери, а також з бажаннями посадових осіб використовувати своє становище в корисливих цілях [52; 53; 56; 64]. Окрім того, значну проблему становили радянські підходи до змісту і методів навчання, побудови взаємовідносин «педагог – отримувач освітніх послуг», тощо.

На сьогоднішній день в Україні провадиться освітня реформа, ключовим принципом якої є дитиноцентризм і компетентнісне навчання, а також кардинальна зміна освітньої філософії, відхід від радянських освітніх

парадигм [50; 55]. Одночасно з цим, вже на сьогоднішній день спостерігається значний супротив та саботаж реформи освіти [61], що додатково актуалізує розробку дієвих механізмів відповідальності в досліджуваній сфері.

Також актуальним на сьогоднішній день є вивчення сутності та можливостей застосування відповідальності щодо здобувачів освітніх послуг. При цьому, вкрай необхідним є збереження балансу між забезпеченням правомірної поведінки заходами юридичної відповідальності та дотриманням прав дитини, недопущенням жорстокого поводження та приниження гідності здобувачів освітніх послуг.

Науково-теоретичну основу роботи складають дослідження таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Є.О. Гладкова [24], О.Я. Кархут [32 - 37], А.О. Мішенков [46], І.Г. Савченко [55], В.М. Сирих [58], Л.М. Тарусова [59], Я.О. Тицька [60], тощо.

Метою роботи є визначення специфіки юридичної відповідальності в галузі освіти в сучасних умовах, а також формулювання теоретико-прикладних висновків щодо вдосконалення механізмів правового регулювання юридичної відповідальності в галузі освіти та процедур її реалізації.

У відповідності до зазначеної вище мети було поставлено наступні **завдання** даного дослідження:

1. Визначити сутність та специфіку освітньої сфери, як об'єкту правового регулювання;
2. Охарактеризувати сутність, специфіку та призначення відповідальності в галузі освіти;
3. Визначити умови та підстави відповідальності в галузі освіти;
4. Охарактеризувати специфіку дисциплінарної відповідальності в галузі освіти;
5. Дослідити особливості адміністративної відповідальності в галузі освіти;

6. Проаналізувати сутність та перспективи посилення кримінальної відповідальності в галузі освіти;
7. Дослідити особливості застосування категорій «академічна доброчесність» і «академічна відповідальність» в освітній сфері;
8. Дослідити особливості регулювання відповідальності в галузі освіти зарубіжних країн та можливості і доцільність запозичення відповідного досвіду;
9. Визначити ключові проблеми реалізації відповідальності в освітній галузі та запропонувати шляхи їх вирішення.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються в процесі притягнення до відповідальності в галузі освіти.

Предметом дослідження є – юридична відповідальність в освітній галузі.

Методологічна основа. Дослідження базується на застосуванні загальних принципів наукового пізнання (об'єктивності, всебічності, повноти дослідження) і загальнонаукових методів пізнання (аналіз, синтез, дедукція та ін.) систем способів і прийомів вивчення правових явищ. У ході дослідження застосовано спеціальні (загальна теорія систем) і приватно-наукові методи (порівняльно-правовий, формально-юридичний).

Так, діалектичний метод використовувався при формулюванні вихідних понять, що стосуються предмета дослідження (1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 2.4., 3.2.); метод синтезу та аналізу використовувалися для комплексного дослідження поглядів у сучасній правовій доктрині щодо змісту і особливостей юридичної відповідальності в освітній сфері (1.1., 1.2., 1.3.); формально-юридичний використовувався при аналізі змісту актів чинного законодавства та практики його застосування (1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 2.4., 3.1., 3.2.); загальнонаукові методи аналізу, синтезу та дедукції використано для комплексного дослідження наукових поглядів та специфіки юридичної відповідальності у сфері освіти (1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 2.4., 3.1., 3.2.); за допомогою порівняльно-правового методу було досліджено

специфіку правового регулювання досліджуваних правовідносин в зарубіжних країнах (3.1.).

Структура роботи. Структура дослідження зумовлена його метою, завданнями, предметом дослідження і авторським підходом до розгляду обраної теми. Робота викладена на 101 сторінці, та складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків. Перелік використаних джерел містить 84 найменувань та викладений на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

1.1. Поняття та особливості освітньої галузі, як сфери правового регулювання та впливу

Ст. 1 Конституції України закріпила положення про те, що Україна є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Отже, одним з основних принципів існування нашої країни є закріплення на законодавчому рівні прав і свобод людини і громадянина, створення правових, економічних, політичних та інших гарантій реалізації цих прав і свобод, а також взаємна відповідальність держави і громадянина щодо питань реалізації й забезпечення реалізації прав і свобод. Одним з таких прав є право на освіту. Виходячи з аналізу положень Конституції України, під правом на освіту слід розуміти гарантовану державою можливість кожної людини і громадянина, незалежно від своїх політичних і релігійних поглядів, расової, соціальної та національної приналежності, отримати обов'язкову безкоштовну початкову освіту, мати вільний доступ до середньої професійно-технічної та вищої освіти, а також до післядипломної освіти, аспірантури, докторантури й самоосвіти, на основі своїх особистих здібностей.

У сучасній Україні останнім часом суттєво зростають вимоги до якості правових актів, що регулюють ті чи інші суспільні відносини. Яскравим прикладом тому можуть служити останні роки активного розвитку нормативної бази, що регулює питання науки та освіти, загальний напрямок якого характеризується прагненням створити систему ефективного правового регулювання відносин в рамках інтеграції науки і освіти.

У Міжнародній стандартній класифікації освіти ЮНЕСКО, під освітою розуміються всі цілеспрямовані і систематичні дії, призначені для

задоволення освітніх потреб. Освіта в цьому контексті розглядається як організований і стійкий процес комунікації, що породжує навчання. Згідно з МСКО навчання повинно носити плановий характер, бути організованим, стійким, здійснюватися при наявності певних умов, що в сукупності визначають і відрізняють його від інших форм неорганізованого навчання [45]. До вказаних умов МСКО відносить: цілеспрямованість, цілепокладання, плановість; певну послідовність навчальних дій або моделі навчання з чітко позначеними цілями; суворо визначений порядок, форму навчання, певну методику; тривалість і безперервність.

Необхідно також зазначити, що освіта є об'єктом дослідження різних галузей знань: філософії, педагогіки, соціології, економіки, юриспруденції і т. д. Представниками даних наук запропоновані доктринальні визначення освіти і навчання, які суттєво відрізняються один від одного. Наприклад, в педагогіці окремими авторами освіта розуміється як процес і результат засвоєння людиною соціального досвіду, системи знань, умінь і навичок, необхідних для життя в суспільстві, а навчання визначається як спільна діяльність учня і викладача, спрямована на досягнення навчальних цілей, оволодіння знаннями, вміннями і навичками, заданими навчальними планами і програмами.

М. А. Лукашенко вважає, що «освіта» слід розглядати як результат (освіченість індивіда) і як процес, що дозволяє отримати необхідний результат. Освітній процес включає в себе послідовність етапів, спрямованих на досягнення «освіти» як результату, тобто розробку освітньої програми, її навчально-методичного і програмного забезпечення, освітніх та управлінських технологій тощо [42, с. 10]

Право на освіту – це вид та міра можливої поведінки людини, що спрямована на розвиток власної індивідуальності шляхом здобуття та розвитку знань, умінь, навичок, ключових компетенцій у ході власної цілеспрямованої діяльності навчання та діяльності викладання. Серед специфічних ознак права на освіту можна назвати динамічний характер, що

виявляється в постійному збагаченні його змісту та індивідуальний характер – необхідність особистої реалізації, неможливість інститутів делегування [36, с. 91].

Право на освіту передбачено ст. 53 Конституції України. Зокрема, цією нормою передбачено, що:

- 1) кожний має право на освіту;
- 2) повна загальна середня освіта є обов'язковою;
- 3) держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам;
- 4) громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі;
- 5) громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [1].

Право на освіту також закріплене в ключових міжнародних документах в сфері прав людини. Так, ст. 26 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право на освіту; освіта повинна бути безоплатною, принаймні у тому, що стосується початкової та загальної освіти; технічна та професійна освіта має бути загальнодоступною, і вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. В ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 року зазначається, що держави, які беруть участь в цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту; визнають також, що для повного здійснення цього права початкова освіта повинна бути обов'язковою й безкоштовною для всіх; середня освіта в її різноманітних формах, у тому

числі професійно-технічна середня освіта, повинна бути відкритою й зроблена доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів, зокрема, поступового введення безкоштовної освіти; вищу освіту має бути зроблено однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів, зокрема, поступового введення безкоштовної освіти; елементарна освіта має заохочуватись або інтенсифікуватись, за можливістю, для тих, хто не проходив або не закінчив повного курсу своєї початкової освіти; повинен активно проводитись розвиток мережі шкіл всіх ступенів, повинна бути запроваджена задовільна система стипендій і повинні постійно покращуватись матеріальні умови викладацького персонал. Крім того, право на освіту закріплене в Декларації прав дитини 1959 року: дитина має право на отримання освіти, яка повинна бути безоплатною й обов'язковою, принаймні, на початкових стадіях. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в сфері освіти 1960 року закріплює рівність громадян в питаннях отримання освіти.

Освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього законодавства відносини, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і освітньою установою (навчальним закладом) та педагогічними працівниками – з іншої, у зв'язку із здобуттям цією особою освіти певного рівня, основні характеристики якої визначаються освітньою програмою відповідно до вимог, передбачених державними стандартами [34, с. 113].

Суміжними з освітніми є відносини, що виникають у процесі регулювання об'єктів сфери освіти засобами різних галузей законодавства (адміністративні, цивільні, фінансові, трудові та ін.) і загальною метою яких є сприяння реалізації права на освіту та функціонування системи освіти взагалі.

Освітні відносини суттєво відрізняються від інших правовідносин у сфері освіти – цивільно-правових, адміністративних, трудових, сімейних тощо. Їх специфіка та відмінність проявляються у всіх елементах структури –

суб'єктах, об'єктах та змісті. Суб'єктами освітніх відносин є: навчальний заклад; педагогічні працівники; особи, які навчаються (здобувачі освіти, які є: вихованцями, учнями, студентами, курсантами, екстернами, інтернами, клінічними ординаторами, аспірантами, ад'юнктами, здобувачами, докторантами тощо) і батьки (законні представники) неповнолітніх учнів.

Освітня правосуб'єктність – це здатність особи мати і здійснювати освітні права та обов'язки й нести відповідальність у разі їх невиконання. Правовий статус учасників освітніх правовідносин унікальний, не повторюється повністю чи частково правовими статусами суб'єктів інших галузей права.

Об'єктом освітніх відносин є немайнові духовні блага (у вигляді знань, умінь, навичок, компетенцій та вихованості), зміст яких визначається освітньою програмою відповідного рівня та спрямованості і на оволодіння якими спрямований законний інтерес суб'єктів права на освіту.

Освітні правовідносини мають стійкий, триваючий характер, постійно повторюються, духовні в своїй основі, є багатосторонніми, інтерактивними, спрямованими на розвиток і саморозвиток всіх учасників освітнього процесу. Вони характеризуються об'єктивною необхідністю та доцільністю, високою значимістю, наявністю волі суб'єкта, поширеністю і масовістю, безперервністю. Особливостями освітніх правовідносин є те, що їм притаманна «власна» сфера виникнення, функціонування, розвитку, – освіта (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура).

Освітні відносини формуються з урахуванням специфіки освітньої сфери і являють собою самостійний вид правовідносин, які істотно відрізняються від правовідносин інших галузей права. Специфіка освітніх відносин проявляється у всіх їх компонентах: об'єкті, суб'єкті, змісті, підставі виникнення, зміни або припинення [37, с.270].

Імперативний і диспозитивний методи, що застосовуються в регулюванні освітніх відносин у формі поєднання централізованої

правотворчості з локальною, створюють найбільш сприятливі умови для формування такого правового режиму, при якому вдається органічно поєднувати загальні, єдині в межах України норми права з локальними нормами, що дозволяють покращувати правовий статус учасників освітніх відносин, пристосовувати загальні норми стосовно до специфіки окремого регіону і навіть окремого освітнього закладу.

Освітнє право, будучи, як будь-яка галузь, органічно цілісним утворенням, характеризується наступними ознаками:

- 1) має власний предмет правового регулювання;
- 2) характеризується своєрідним юридичним режимом, який найбільш яскраво втілюється в методі правового регулювання;
- 3) має основний інститут, який закріплює загальногалузеві принципи права, визначає предмет і завдання галузі, містить інші загальні положення; нормативні положення такого інституту як би цементують, об'єднують в цілісне утворення норми та інститути галузі, визначають їх необхідні властивості компонентів даної, а не іншої галузі права;
- 4) має розвинуту систему джерел права, що забезпечують повне і послідовне регулювання всіх, без будь-якого винятку, відносин, що утворюють зміст предмета цієї галузі; як правило, в основі джерел права галузі лежить кодифікований акт, що містить її основні, вихідні норми.

Щоб розкрити зміст і межі предмету правового регулювання освітнього права, представляється необхідним, по-перше, дати поняття освітнього відносини; по-друге, визначити зміст та структуру навчального відносини, приділивши першочергову увагу характеристиці його специфічних рис, ознак, що відрізняють цей вид відносин від інших правових відносин.

По-перше, коло, громадян, які є суб'єктами суспільних відносин в галузі освіти, можна окреслити наступним чином: громадяни, які отримують освіту в Україні; батьки (законні представники) учнів; працівники системи освіти; спонсори; інші представники громадськості в даній системі.

По-друге, суб'єкти суспільних відносин у галузі освіти підпорядковують свої дії цілям отримання знань, їх передачі або організації означеного процесу, а самі зазначені суспільні відносини існувати поза діяльності за освітою не можуть.

По-третє, механізм дії суспільних відносин має два варіанти: перший – спосіб піклування, складається в тому, що сторонам завжди прагнуть вказати, нав'язати, підказати спосіб дії; другий – коли відносини складаються на основі самостійного розсуду сторін.

По-четверте, в освітньому процесі суб'єкти сфери освіти вступають в різні відносини – трудові, пов'язані з членством в якій-небудь організації, та ін.

По-п'яте, взаємний контроль сторін за порядком взаємодії, характерний для суспільних відносин в цілому, у досліджуваному нами вигляді суспільних відносин не є головним. Поряд з ним (і набагато частіше) суспільні відносини по утворенню реалізуються на основі взаємного узгодження способів досягнення поставлених перед системою цілей освіти, що викликано більшою мірою державно-громадським характером управління системою освіти.

По-шосте, відносини з освіти в суспільстві хоча і складаються з метою здійснення суб'єктом (навчається, вихованцем) конституційного права на освіту – спільну діяльність з передачі педагогами знань учням (вихованцям) і навчання їх навичкам і правилам поведінки, але, крім того, виконуючи функцію підготовки кадрів, вони входять в сферу соціально-економічних.

1.2. Поняття та призначення відповідальності в галузі освіти

Для практичного врегулювання суспільних відносин у сфері освіти важливим є визначення необхідних умов досягнення ефективності механізму правового регулювання цих відносин.

А. Абрамова розрізняє умови внутрішні і зовнішні, спеціальні та загальні. Внутрішні умови дослідниця ототожнює з критеріями ефективності механізму правового регулювання. Вони виступають в якості загальних і спеціальних умов, будучи факторами, що мають значення або для всього механізму правового регулювання, або для його окремих стадій. Зовнішні умови ефективності виступають в якості загальних умов ефективності. Вони представлені рівнем суспільної правосвідомості, правової культури, ступенем правової інформованості громадян, процесами політичного, економічного, суспільного життя, рівнем законності, правопорядку, успішністю роботи державних систем та іншими факторами, зовнішніми стосовно МПР [19, с. 5].

Загальні критерії – це оцінка ефективності механізму правового регулювання в сукупності всіх його стадій і елементів. Спеціальні критерії виражаються в якості окремих елементів механізму правового регулювання і цілеспрямовано не впливають на рівень його ефективності в цілому. До спеціальних критеріїв належать: якість норми права, юридичного факту, акту реалізації, акту застосування [19, с. 21].

На сьогоднішній день у сфері освіти існує, на жаль, чимало прикладів порушення прав, свобод, охоронюваних законом інтересів як учнів, педагогів, так і самих освітніх організацій. При цьому можна сміливо констатувати, що порушення освітніх пріоритетів особистості, закріплених в якості права на освіту як одного з її основних прав, що тягне, в кінцевому рахунку, заподіяння шкоди самому суспільству і державі. Все більш очевидно простежується зв'язок між порушенням прав в освіті, відповідальністю учасників освітньої сфери і рівнем розвитку самої освіти, освітніх ресурсів.

Досвід порушення прав споживачів освітніх послуг, зокрема, досвід порушення прав учнів розглянути за чотирма основними напрямками освітніх прав: права на освіту, права на якісну освіту, права на безкоштовну освіту, забезпечення соціальних прав та гарантій. Оскільки проведення опитування школярів методом інтерв'ю обмежувалось вимогами ESOMAR,

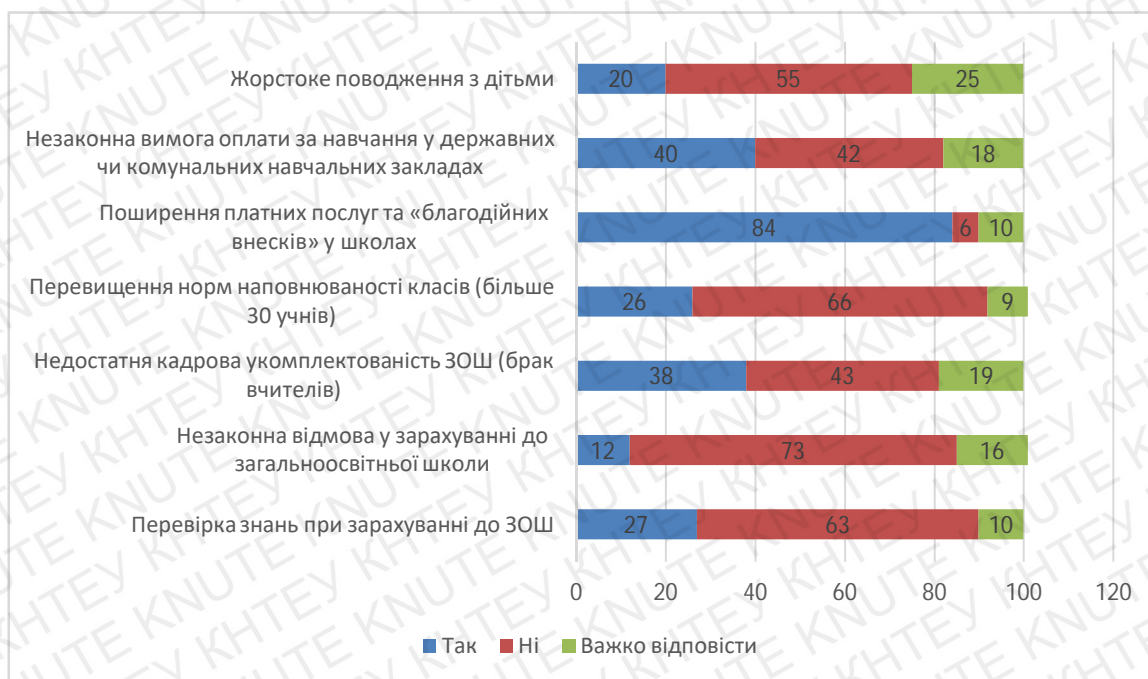
дослідження досвіду порушення прав учнів загальноосвітніх шкіл було здійснене шляхом опитування батьків школярів [52, с. 35].

Згідно з відповідями респондентів найчастіше порушуються права школярів, пов'язані із правом на безкоштовну освіту. Так, 84% опитаних батьків школярів зазначили, що мали досвід поширення платних послуг та вимагання «благодійних» внесків у школах. 40% опитаних зазначили, що від них незаконно вимагали оплату за навчання у державних та комунальних навчальних закладах [52, с. 35].

Друге місце за поширеністю порушень прав школярів на освіту посідає незабезпеченість соціальних прав та гарантій. Так, 64% опитаних батьків школярів зазначили неналежний рівень або навіть відсутність у школах медичного обслуговування через брак відповідних кадрів. Суттєвим порушенням соціальних прав та гарантій шкільної освіти є, на думку опитаних, також відсутність у школах належного рівня харчування школярів. 54% опитаних батьків школярів зазначили, що мали досвід саме цього типу порушень [52, с. 35].

Серед соціальних прав і гарантій дуже важливим є право дітей на захист від будь-яких форм фізичного та психічного насильства. 21% опитаних батьків учнів зазначили, що їх діти мали досвід порушення цього права як вияв жорсткого поводження із учнями в межах школи. Право на отримання якісної освіти у школах також надзвичайно хвилює батьків. Особливо актуальною на думку респондентів є проблема недостатньої кадрової укомплектованості ЗОШ (брак кваліфікованих вчителів). 38% опитаних зазначили, що мали досвід саме цього порушення прав учнів. Меншою мірою, на думку батьків, порушуються права учнів на освіту. З випадками незаконної відмови при зарахуванні до школи мали справу 12% опитаних, у той час як досвід такого порушення права на освіту як перевірка знань при зарахуванні до загальноосвітніх шкіл був у 27% опитаних [52, с. 36].

Діаграма 1. Типові порушення права на освіту в загальноосвітніх навчальних закладах.

Зазначене свідчить про необхідність належного забезпечення вказаних прав, в тому числі шляхом застосування заходів державного примусу, зокрема – юридичної відповідальності.

Однак на сьогоднішній день чинне законодавство про освіту практично не містить спеціальних норм, які передбачають підстави і заходи юридичної відповідальності за правопорушення, що виникають у зв'язку з здійсненням освітньої діяльності, освітнього процесу.

Це є недоліком чинного законодавства, оскільки загальні норми, що визначають кримінальну, адміністративну, дисциплінарну відповідальність не завжди відображають специфіку освітньої діяльності, особливий статус сторін, підвищений рівень відповідальності педагога, тощо.

Підвищення ефективності системи освіти та якості послуг, що надаються навчальними закладами, на переконання Л. Тарусової, в значній мірі залежить від відповідального ставлення всіх учасників освітніх відносин до дотримання і виконання правових норм, що діють в цій галузі [59, с. 13].

Відповідальність у сфері освіти має специфічний характер. Загалом всі учасники освітніх відносин володіють спеціальним правовим статусом.

Зокрема, зобов'язані суб'єкти освітніх правовідносин є одночасно суб'єктами адміністративного, трудового, цивільного права. Ці обставини потрібно враховувати при визначенні суб'єктів освітньої відповідальності. Наприклад, суб'єктами відповідальності у сфері освіти можуть бути посадові особи – працівників регіональних органів виконавчої влади, що здійснюють функції управління в галузі освіти; працівників муніципальних органів, наділених відповідною компетенцією; юридичні особи, насамперед освітні установи; керівники освітніх установ та їх заступники; педагогічні та науково-педагогічні працівники; усі категорії учнів і вихованці; батьки (законні представники) учнів і вихованців; засновники освітніх організацій.

В. М. Сирих наголошує, що освітнє право захищає освітні правовідносини власними силами без застосування заходів державного примусу до суб'єктів відповідальності [58, с. 75]. Разом з цим, не можна виключати той факт, що у системі освіти є також сукупність правових інститутів, які спрямовані на охорону освітніх правовідносин, за допомогою застосування заходів державного примусу до учасників, які не виконують належним чином свої обов'язки.

Чисельні зміни і доповнення в освітньому законодавстві практично не стосуються питань відповідальності учасників освітніх правовідносин. Так, дослідження чинного законодавства України що регулює освітню діяльність свідчить, що всі норми, які визначають відповідальність у сфері освіти, мають відсильний характер [6; 7; 8]. Так, наприклад, в базовому законі України в досліджуваній сфері – Законі України «Про освіту» взагалі відсутня дефініція юридичної відповідальності у сфері освіти, перелік суб'єктів відповідальності є неточним та невизначеним.

Жодним нормативно-правовим актом не визначена відповідальність посадових осіб, які допускають порушення права на освіту. Навіть Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить самостійної глави про відповідальність за правопорушення у галузі освіти, хоча організація освіти та управління належать насамперед до адміністративного права.

Тільки ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, за незабезпечення необхідних умов навчання та виховання неповнолітніх дітей [5].

Не визнаються в українському законодавстві адміністративними проступками такі протиправні дії уповноваженого суб'єкта, як ухилення від відвідування занять, невиконання конституційного обов'язку отримати загальну середню освіту, порушення дисципліни під час проведення уроку, порушення громадського порядку в будівлі навчального закладу тощо. Як зазначають окремі автори, визнаючи доцільність виключення цих дій зі сфери адміністративно-деліктного права, не можна погодитися з тим, що ці дії взагалі не отримали правового реагування з боку держави [60, с. 84].

Отже, відповідальність у сфері освіти має специфічний характер. Перш за все це обумовлено соціальною значимістю освіти і конституційним характером права на освіту. Крім того, всі учасники освітніх відносин володіють спеціальним правовим статусом. Одночасно вони є колективним суб'єктом адміністративного права, а педагогічні працівники та адміністрація, поряд з цим, також індивідуальними суб'єктами трудового права, і ці обставини повинні враховуватися при визначенні форм і способів відповідальності за порушення в галузі освіти.

Загальною правовою метою юридичної відповідальності є відновлення порушеного правопорядку шляхом реалізації захисних механізмів права, передбачених санкцією порушеної норми. З даної мети випливають наступні цілі: охорона правопорядку; виховання людей.

Треба зазначити, що чинним законодавством недостатньо повно врегульоване питання юридичної відповідальності суб'єктів освітніх правовідносин. Проблеми юридичної відповідальності основних учасників освітніх відносин – педагогів і учнів – вимагають серйозного теоретичного опрацювання.

У програмних документах останнього часу вказується на необхідність посилення відповідальності в галузі освіти, проте системна робота в цьому напрямку не проводиться. Численні зміни і доповнення в освітньому законодавстві практично не стосуються питань відповідальності навчальних закладів та інших учасників освітнього процесу. Так, ст. 47 Закону України «Про загальну середню освіту» [6] містить декларативне положення про те, що посадові особи і громадяни, винні у порушенні законодавства про загальну середню освіту, несуть відповідальність у порядку, встановленому законами України. Закон України «Про освіту» [5] містить лише детальну регламентацію академічної відповідальності.

Навряд чи така позиція може бути прийнятною. З огляду на зазначене видається за доцільним доповнити Закон України «Про освіту» розділом «Відповідальність науково-педагогічних та педагогічних працівників», яким передбачити особливості відповідальності таких працівників.

1.3. Умови та підстави відповідальності в галузі освіти

Юридична відповідальність характеризується двома підставами – формальною і фактичною. В якості фактичної підстави виступає реальне правопорушення, а формальною підставою є норма права. Тим часом поняття складу правопорушення не є тотожним нормі права та правопорушення. Склад правопорушення – це наукова абстракція, що виводиться логічним шляхом зі змісту норми права і існуюча у свідомості правозастосовника або вченого. Саме тому склад і не може виступати в якості підстави юридичної відповідальності. Правопорушення як факт дійсності (юридичний факт) є фактичною підставою юридичної відповідальності, а поняття складу виконує хоча й важливу, але допоміжну роль у процесі правозастосування.

Правова відповідальність пов'язується з порушенням норм права, під якими розуміють, в першу чергу, правила, закріплені в нормативних

правових актах, зокрема законах. Правопорушення як протиправне, винне, суспільно шкідливе діяння являє собою підставу юридичної відповідальності.

З урахуванням загальних принципів юридичної відповідальності формується ряд принципових положень, що мають критеріальне значення і визначають регулювання відповідальності у сфері освіти. До них належать:

1. поєднання загальних підстав юридичної відповідальності зі спеціальними підставами, характерними тільки для галузі освіти;
2. наявність у механізмі правового регулювання освітою педагогічних правовідносин і облік у зв'язку з цим особливих підстав відповідальності;
3. в якості правопорушень у педагогічних правовідносинах виступають порушення основних прав людини і громадянина у сфері освіти;
4. поєднання публічно-правових та приватно-правових елементів у регулюванні відповідальності;
5. своєрідність санкцій відповідальності в галузі освіти, що відображають особливості педагогічних правовідносин, зокрема виховний характер окремих з них;
6. обмежене застосування санкцій, які перешкоджають здійсненню права особистості на освіту;
7. поєднання і взаємозв'язок різних видів юридичної відповідальності, передбачених законом у сфері освіти;
8. облік сектору платного характеру надання освіти (платні освітні послуги).

Освітня правова відповідальність настає за порушення (в тому числі невиконання, неналежне виконання) педагогічних юридичних норм, що регламентують педагогічні відносини (правовідносини). Освітня правова відповідальність виявляється в застосуванні санкцій певного характеру, зумовлених змістом педагогічних (освітніх) правовідносин. Освітня правова відповідальність являє собою результат звернення, проєкції загально правового інституту відповідальності на врегульовану відповідними нормами

права поведінку суб'єктів названих правовідносин. Освітня правова відповідальність встановлює взаємозв'язок між неправомірною, соціально шкідливим діянням у зв'язку з участю в педагогічних правовідносинах і свого роду еталонним, нормованим законодавчим, іншим правовим актом. Настання освітньої правової відповідальності за загальною підставою обумовлюється: порушенням прав громадян у галузі освіти, перш за все, права на освіту, і невиконанням (неналежним виконанням) своїх обов'язків освітньою організацією, педагогічними працівниками. Однією з особливостей освітніх правовідносин є те, що вони юридично оформляють, опосередковує педагогічні норми, які, в свою чергу, виступають фактичними регуляторами надання, здійснення освіти - навчання та (або) виховання освітньою організацією і більш конкретно-педагогічними працівниками.

Об'єктом правопорушення у сфері освіти є врегульовані законодавчими нормами суспільні відносини у вказаній сфері.

Поряд з об'єктом в складі правопорушення виділяють об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону винного, протиправного, суспільно-небезпечного і караного діяння.

Раніше в радянській юридичній літературі одержала обґрунтування теорія «адекватного спричинення». Указувалося, що суд повинен установити, чи «піддається в даному конкретному випадку врахування з погляду нормального життєвого досвіду (чи є типовим) зв'язок між протиправною дією (або упущенням) і заподіяною шкодою». Для теорії адекватного причинного зв'язку характерне ідеалістичне трактування причинності, оскільки її аналізують з погляду суб'єктивного сприйняття. Представники цієї теорії потрактовують причинність не як реально існуючий зв'язок між явищами зовнішнього світу, а як категорію, породжену нашою свідомістю, як звичку нашої свідомості. Прихильники даної теорії визнають, що всі явища в природі і суспільстві причинно-зумовлені, але оскільки зумовлюючих причин багато, то дійсною причиною виниклого збитку можуть бути визнані лише ті порушення договору, які не тільки в даному конкретному випадку, а

взагалі (звичайно завжди) призводять саме до цього, а не до іншого результату. Іншими словами, результат повинен завжди відповідати звичайному уявленню, тобто бути типовим, адекватним [49, с. 175].

Крім того, в об'єктивну сторону правопорушення крім діяння включаються предмет, місце і час, а також засоби і спосіб вчинення правопорушення.

Суб'єкти правопорушень - це фізичні та юридичні особи, які скоїли ті чи інші дії, заборонені чинним законодавством у сфері освіти, а відповідно, підлягають адміністративної відповідальності. Щодо фізичних осіб встановлюється мінімальний вік притягнення до адміністративної відповідальності.

Суб'єктивна сторона правопорушення виражається у винному характері діяння (умисел або необережність). Тільки за винну протиправну дію (бездіяльність) настає юридична відповідальність. Винність фізичних і юридичних осіб виражається в морально-етичному і психічному відношенні конкретної особи до скоєного ним діяння і його наслідків. Адміністративне правопорушення може бути скоєно і через необережність. Вина у формі необережності проявляється в легковажності і недбалості.

Легковажність полягає в тому, що особа передбачає настання протиправного результату, але самонадіяно розраховує його відвернути. Недбалість полягає в непередбаченні можливості протиправних наслідків, хоча за даних обставин особа повинна була і могла їх передбачити. При необережній вині у формі легковажності порушник не допускає настання шкідливих наслідків своїх дій, сподіваючись їх відвернути, впоратися з негативними явищами, що виникли. При недбалості порушник не передбачає можливості настання шкідливих наслідків, хоча, проявивши увагу, повинен був і міг їх передбачити. Коли ж з'ясується, що особа не повинна була передбачити наслідки, стає очевидним відсутність вини і відпадає питання про її адміністративну відповідальність. При вирішенні питання по те, чи могла особа передбачити настання шкідливих наслідків, необхідно

враховувати індивідуальні особливості особи порушника (життєвий досвід, фах, стаж роботи, навички, стан здоров'я і т.д.). Необережну вину необхідно відрізнити від невинного спричинення шкоди, тобто казусу, або випадку, при якому адміністративна відповідальність особи не настає. Суть справи тут в тому, що особа не повинна була і не могла передбачити суспільно небезпечні наслідки своїх дій [40, с. 243].

Суб'єктивну сторону поряд з умислом та необережністю можуть характеризувати мотив і мета правопорушення. Вони іноді включаються до конкретних статей КУпАП і тоді стають кваліфікуючими ознаками складу і обов'язкові для визнання того чи іншого діяння адміністративним правопорушенням. Таким чином, склад адміністративного правопорушення характеризують чотири ознаки: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Отже, правопорушення в сфері освіти можна визначити як протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом освітніх правовідносин. При цьому суб'єктами відповідних правопорушень можуть бути виключно суб'єкти освітніх правовідносин – педагогічні і науково-педагогічні працівники, адміністрація навчальних закладів, отримувачі освітніх послуг (учні, студенти), а, в окремих випадках – батьки неповнолітніх отримувачів освітніх послуг.

Юридична відповідальність у сфері освіти має свої специфічні особливості.

По-перше, правова відповідальність в галузі освіти має комплексний характер, що обумовлено видовою різноманітністю суспільних відносин, які формуються в цій сфері, яке в результаті, стосовно до конкретної групи правовідносин, визначає і специфічні особливості правової відповідальності – підстави, зміст правопорушення, види санкцій. Залежно від цього і класифікуються, вибираються відповідні правові норми в законодавстві, що встановлюють конкретний вид відповідальності, що крім усього тягне і свою форму здійснення відповідальності і застосування заходів відповідальності.

По-друге, правове врегулювання власне педагогічних відносин повинно обумовлювати і виникнення у зв'язку з цим певної юридичної відповідальності, що має специфічний характер, в тому числі за суб'єктивним складом, змістом правовідносин, санкцій.

По-третє, особливості правової природи педагогічних правовідносин, що опосередковують взаємини учнів, педагогів, освітньої організації між собою в процесі виховання і навчання, тягнуть і особливі підстави виникнення юридичної відповідальності в тих випадках, коли права, свободи, охоронювані законом інтереси піддаються деформації.

Одним з джерел порушення прав суб'єктів сфери освіти, як показує практика, є, по-перше, відсутність законодавчо закріплених вимог і, по-друге, їх довільна зміна, недотримання, ігнорування, в тому числі державними органами управління освітою, якщо такі вимоги все ж встановлені. Треба сказати, що у чинному законодавстві про освіту в цілому досить слабо вирішені питання регулювання правової відповідальності в освітньому процесі.

Специфікою правопорушень в освітній сфері є їх доволі широкий спектр. Всі правопорушення у відповідній сфері мають своїм об'єктом право на освіту, однак відповідно до характеру такого порушення можлива також їх додаткова класифікація. Так, можливою є наступна класифікація порушень в освітній сфері, відповідно до юридичного змісту порушення:

1. правопорушення, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність та розвиток здобувача освітніх послуг – сюди можна віднести всі види булінгу, жорстоке поводження з дітьми, всі форми дискримінації здобувачів освітніх послуг, завдання дитині побоїв, тощо.
2. корупційні правопорушення – тобто, правопорушення пов'язані з отриманням неправомірної вигоди надавачами освітніх послуг в процесі реалізації своїх обов'язків та повноважень.
3. інформаційні правопорушення – розголошення педагогічними працівниками персональних даних та іншої інформації, що стала відомою

такому працівнику при виконанні професійних обов'язків щодо отримувачів освітніх послуг та їх батьків.

4. організаційні правопорушення – правопорушення, що стосуються організації діяльності навчального закладу – наприклад, запізнення працівника на роботу, інші дисциплінарні проступки, безпосередньо не пов'язані зі здійсненням освітньої функції.

О.Я. Кархут зауважує, що з метою адекватного реагування на порушення в сфері освіти необхідно більш чітко, максимально конкретно і диференційовано прописати всі можливі склади, всі види можливих проступків на різних рівнях освіти і в різних навчальних закладах [32, с. 204]. Одночасно з цим, таку позицію навряд чи можна визнати правомірною з наступних підстав.

Так, враховуючи динамічність законодавства в освітній сфері, зокрема у зв'язку із проведенням освітньої реформи є ризик нерівномірного розвитку нормативно-правової бази, і ймовірні ситуації коли певні дії, хоча й будуть фактично правопорушенням не будуть внесені до виключного переліку правопорушень, а тому можливе уникнення відповідальності. Окрім того, в окремих випадках відповідальність можлива за порушення локальних актів (наприклад, Статуту навчального закладу), а тому надмірна деталізація таких порушень фактично неможлива. При цьому, вичерпний перелік таких можливих локальних документів на сьогоднішній день в законодавстві фактично відсутній. В даному випадку доцільно обмежитись загальним визначенням правопорушення («порушення педагогічним працівником вимог локальних документів закладу освіти»).

Окрім того, кожна людина індивідуальна, тому неможливо передбачити всі можливі дії тієї чи іншої особи. З огляду на зазначене, формування вичерпного переліку всіх можливих видів і складів правопорушень є фактично неможливою і сприятиме ухиленню від відповідальності за окремі порушення.

Таким чином, на нашу думку, підстави кримінальної та

адміністративної відповідальності мають бути чітко визначені у відповідних кодексах. Одночасно з цим, дисциплінарна відповідальність може наступати за порушення будь-яких нормативно-правових актів, локальних актів закладу освіти, тощо. При цьому деталізація таких порушень не є необхідною.

Освітні порушення стають, по суті, правопорушеннями лише в тих випадках, коли вони закріплюються в нормативних правових актах, і за умови, що вони набувають властивість соціальної шкідливості, порушують права, охоронювані законом інтереси інших осіб, загрожують основам правопорядку, державного управління, тим самим завдають чи можуть завдати шкоди іншим особам, державі. Таким чином, не всяке порушення встановлених в сфері освіти норм являє собою потенційне правопорушення. Для кваліфікації соціального поведінки в галузі освіти як правопорушення слід керуватися такими критеріями, як протиправність поведінки, тобто порушення прав, охоронюваних законом інтересів інших осіб, заподіяння шкоди їх життю, здоров'ю, моральності, майна, створення загрози конституційному ладу, безпеки держави, обороноздатності країни; соціальна шкідливість поведінки, тобто поведінка спричиняє серйозні негативні соціальні наслідки; ступінь шкідливості соціальних наслідків.

До названих характеристик освітньої відповідальності слід додати її свого роду розпливчастість, нечіткість як щодо встановлення підстав для такого виду відповідальності, так і стосовно до визначення і юридичного закріплення правових критеріїв протиправного діяння або правопорушення, кваліфікації поведінки як правопорушення, а також до виявлення шкідливих соціальних наслідків такої поведінки і застосування санкцій.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

2.1. Поняття та підстави дисциплінарної відповідальності в галузі освіти

Аналізуючи літературу з трудового права радянського періоду, можна дійти висновку, що поняття дисциплінарної відповідальності зазвичай розглядалося як складова частина більш загальної проблеми дисципліни праці, під якою розуміли визначений законом або на основі закону трудовий розпорядок, що регламентує трудові обов'язки робітників і службовців, відповідальність за невиконання цих обов'язків і заходи заохочення за відмінне їх виконання.

Зараз не можна виокремити істотних змін стосовно загальних підходів до розуміння сутності дисциплінарної відповідальності. Під дисциплінарною відповідальністю розуміють обов'язок працівника відповісти (понести покарання) за дисциплінарний проступок, передбачений нормою трудового права, осуд поведінки працівника шляхом оголошення йому владою роботодавця дисциплінарного стягнення.

На думку Г. Г. Петришиної-Дюг, дисциплінарну відповідальність можна визначити як обов'язок працівників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку в порядку та на умовах, передбачених трудовим законодавством [51, с. 40]. Причому дисциплінарною відповідальністю працівників можна вважати передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами [43, с. 730].

На думку В. А. Козлова, суттєвим недоліком сучасного розуміння дисциплінарної відповідальності є ігнорування факту, що відповідальність

може містити в собі можливість протилежних наслідків правового впливу – схвалення, заохочення, виправдання [24, с. 109].

З іншого боку, Л. О. Сироватська, хоча й не заперечує важливості питання про дослідження позивної відповідальності прибічниками цієї теорії, усе ж дотримується такого погляду: в дисциплінарній відповідальності не може існувати позитивного аспекту з тієї причини, що у трудовому праві, на відміну від інших галузей права, обов'язок виконувати всі трудові обов'язки (і норми права, що їх закріплюють) прямо сформульований у вигляді обов'язку дотримуватись дисципліни праці, а тому немає потреби запроваджувати ще одну правову категорію, яка по суті дублює цей обов'язок [57, с. 27 – 28]. Водночас, необхідно зауважити, що вказане вище бачення проблеми залишає поза увагою позитивні моменти дисциплінарної відповідальності – передбачені свідомою й активною правомірною поведінкою елементи морального, стимулюючого та організаційного порядку. Дисциплінарна відповідальність – це вид і міра примусового позбавлення працівника нематеріальних благ, яка полягає в необхідності понести покарання, встановлене нормами трудового законодавства, за винне протиправне невиконання або неналежне виконання вільно прийнятих ним за трудовим договором обов'язків.

Звідси, позитивний і негативний аспекти дисциплінарної відповідальності діалектично взаємопов'язані та нерозривні один з одним: чим вище рівень дисциплінарної відповідальності в позитивному сенсі, тим рідше виникає негативна дисциплінарна відповідальність [43, с. 732].

На підставі вищевикладеного можна сформулювати такі особливі риси дисциплінарної відповідальності праві: владний осуд протиправної поведінки працівника; скоєння дисциплінарного проступку як підстава для настання дисциплінарної відповідальності; негативні наслідки особистого характеру для правопорушника.

В законодавстві відсутнє нормативне визначення поняття «дисциплінарний проступок» у галузі освіти, що створює значні труднощі в

розумінні того, які протиправні діяння можуть бути кваліфіковані як такі, за якими ознаками слід відрізнити дисциплінарні проступки від адміністративних і цивільно-правових. У законодавстві немає необхідного переліку заходів відповідальності, які можуть застосовуватися до порушників освітніх норм.

Стаття 147 КЗпП України передбачає, що за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосований тільки один із таких заходів стягнення, як догана або звільнення. Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатись також вищестоящими органами [3]. Слід відзначити, що статuti і положення про дисципліну, які можуть передбачати стягнення для окремих категорій працівників, про які йдеться у ст. 147 КЗпП України, повинні мати статус закону [3]. Також роботодавці не можуть встановлювати і застосовувати будь-які додаткові види дисциплінарних стягнень, крім тих, що закріплені у законі. Отже, будь-які спроби інших суб'єктів регулювання відносин у сфері праці встановити якісь додаткові види дисциплінарних стягнень повинні визначатися як незаконні [47, с. 27].

Слід зазначити, що проект Трудового кодексу України дещо розширює перелік дисциплінарних стягнень. Відповідно до ст. 402 проекту дисциплінарними стягненнями, які застосовуються до працівників за вчинення ними дисциплінарних проступків, є зауваження, догана і звільнення. Для деяких категорій працівників законами можуть встановлюватися інші види дисциплінарних стягнень. Не допускається застосування дисциплінарних стягнень, не передбачених Трудовим кодексом і законами [17].

Проте В. І. Щербина вказує на те, що зауваження взагалі не можна визнавати дисциплінарною санкцією, оскільки сутністю зауваження є

нагадування роботодавцем працівникові про його трудові обов'язки та попередження про недопустимість порушень трудової дисципліни. Йдеться про випадки несуттєвих порушень трудової дисципліни, коли дисциплінарні санкції не можуть бути застосовані через відсутність шкідливих наслідків. Тому невиправданим і малоефективним є встановлення у проекті Трудового кодексу України зазначеного стягнення [64, с. 46]. Очевидно, що норми трудового законодавства, що стосуються відповідальності працівника, також повинні забезпечувати інтереси працівника, роботодавця і держави. На нашу думку, проблема юридичної відповідальності взагалі та дисциплінарної відповідальності зокрема є однією з центральних в правознавстві, оскільки право стає безглуздим без належного механізму забезпечення його реалізації, виконання, основною ланкою якого виступає юридична відповідальність.

Особливої уваги заслуговують питання дисциплінарної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми педагогічних працівників. Закон України «Про охорону дитинства» [9] визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Зокрема у статті 10 цього Закону зазначається, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості, і виключають приниження честі та гідності дитини [9].

20 листопада 1989 року ухвалена Конвенція ООН про права дитини [2], до якої приєдналася і Україна. Низка її положень прямо спрямована на протидію жорстокому поводженню з дитиною та їх захист від всіх форм насильства, а саме: ст. 28 Конвенції, в якій вказується, що держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, які ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини; ст. 37 Конвенції, яка вказує на обов'язок всіх держав-учасниць забезпечити, щоб

жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання.

Будь-які прояви неповаги до дитини є приниженням її людської честі та гідності, що справляє істотний негативний вплив на розвиток повноцінної особистості.

У наказі Міністерства освіти і науки України «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поведженню з дітьми» від 25 грудня 2006 року № 844 [10] наголошується на тому, що жорстоке поведження з дітьми в школі, виховній установі з боку вчителів, вихователів щодо дітей виявляється у наступному: приниженнях, постановці в куток; битті; роздяганні дитини перед іншими як способу покарання; нагадуванні при класному колективі про недоліки дитини, особливості сім'ї, сімейні події, про які вчителю стало відомо; непосильній праці; ігноруванні фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету); існуванні «любимчиків» та «паріїв»; підвищеному тоні, крику, необґрунтованих, неадекватних оцінках; суворій дисципліні, яка тримається на страху, а не на інтересі до навчання; авторитаризмі, вимогах без пояснень; недоцільних вимогах до зовнішнього вигляду дитини (зачіски, форми) і застосуванні дій щодо його покращання – підстригання власноруч, зняття прикрас, відбір мобільних телефонів тощо; розбещенні [10].

Враховуючи те, що відповідальність за вказані дії на сьогоднішній день нормативно не передбачена, фактично за вказані правопорушення, якщо вони не призвели до тяжких наслідків, може бути застосовано виключно дисциплінарну відповідальність.

Поряд з власне дисциплінарним звільненням Кодекс законів про працю передбачає можливість звільнення педагогічного працівника за вчинення аморального проступку.

Вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником (пункт 3 статті 41 Кодексу).

Слід зазначити, що звільнити на підставі пункту 3 статті 41 Кодексу можна тільки тих працівників, для яких виконання виховної функції є основним змістом роботи [3].

Примірний перелік суб'єктів, які можуть бути звільнені за зазначеною підставою наведений у статті 50 Закону України «Про освіту», а також в абзаці третьому пункту 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» [13]. Це можуть бути керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти, вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, методисти, педагогічні працівники позашкільних закладів [46].

При прийнятті рішення про звільнення працівника за вчинення аморального проступку роботодавцю, перш за все, слід уважно проаналізувати посадову інструкцію працівника, що звільняється для обґрунтування того, що їм дійсно виконувалися виховні функції. На практиці існують приклади, коли працівник, який здійснює навчання іншої особи або осіб, проте не виконує виховних функцій.

Таке звільнення допускається як за вчинення аморального проступку при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаного з ними (вчинення такого проступку в громадських місцях або в побуті). Звільнення не може бути визнано правильним, якщо воно проведено лише внаслідок загальної оцінки поведінки працівника, не підтвердженої конкретними фактами.

Варто наголосити на тому, що поняття «аморальний проступок» в законодавстві не розкрито і тому воно відноситься до категорії оціночних понять. Отже, перш ніж звільнити працівника за даною підставою, роботодавцю необхідно визначити, чи дійсно вчинок є аморальним. Як вже було зазначено, визначення аморального проступку немає в жодному нормативному правовому акті, тому роботодавець керується своїми внутрішніми уявленнями про правила і норми поведінки. У будь-якому випадку, якщо працівник розпиває спиртні напої в присутності або разом з

вихованцями, влаштовує бійки, дозволяє собі брутальну образу з використанням нецензурних чи інших виразів, що принижують особисте достоїнство, вчиняє розпусні або інші дії, що роблять негативний вплив на вихованців, - такі дії однозначно відносяться до аморальних. Так, згідно з правовою позицією Верховного Суду України від 11 лютого 2015 року у справі № 6-248цс14 аморальним проступком є винне діяння, що суперечить загальноприйнятим нормам і правилам, порушує моральні устої суспільства, моральні цінності, які склалися в суспільстві, і суперечить змісту трудової функції, тим самим дискредитує службово-виховні, посадові повноваження відповідного кола осіб. Зокрема, аморальним слід вважати появу в громадських місцях у нетверезому стані, нецензурну лайку, бійку, поведінку, що принижує людську гідність тощо [14].

Аморальним проступком слід вважати винне діяння (як дію, так і бездіяльність), що грубо порушує норми моралі. У цьому сенсі аморальний проступок слід відрізнити від порушень правил корпоративної етики. На сьогоднішній день багато хто, особливо великі компанії розробляють і затверджують своїми локальними актами різного роду кодекси корпоративної етики. В трудовий договір, як правило, включається обов'язок працівників дотримуватися зазначені правила. Це може стосуватися форми одягу (дресс-код) або нерозголошення інформації про діяльність компанії і т. п. Однак порушення зазначених корпоративних правил не утворює аморального проступку, якщо таке діяння не супроводжується порушенням загальноприйнятих норм моралі. Неетичний вчинок працівника може не мати характеру грубого порушення норм моралі і, відповідно, розглядатися як аморальний.

У судовій практиці не вироблений однозначний підхід до визначення межі між аморальними проступками сумісними та не сумісними з продовженням роботи. Усе це дуже не чітко визначені критерії, і саме тому законодавець надав суду право оцінювати аморальний проступок як сумісний

чи не сумісний із продовженням роботи з урахуванням конкретних обставин справи.

Слід зазначити, що розірвання трудового договору за цією підставою не є заходом дисциплінарного стягнення і тому вимоги статей 148, 149 Кодексу про строк і порядок застосування дисциплінарних стягнень на цей випадок не поширюються. Разом з цим, роботодавець повинен узгоджувати звільнення працівника на підставі пункту 3 статті 41 Кодексу з виборним органом (профспілковим представником) первинної профспілкової організації, членом якої є працівник (стаття 43 Кодексу).

Як свідчить практика, в тому числі і судова, за цією підставою педагогічних працівників звільняють і в тих випадках, коли має місце грубе порушення прав здобувачів освіти з боку педагогічного працівника. Так, рішенням Соснівського районного від 15.06.2017 року у справі № 712/1998/17 [16] (залишене без змін Постановою Верховного Суду від 29.08.2018 року [15]) визнано правомірність звільнення за п.3 ст. 41 КЗпП України педагогічного працівника у зв'язку із систематичними діями, що полягали у приниженні гідності учнів, зокрема принизливі звертання, словесні образи, прилюдне відчитування та висміювання недоліків дитини, насміханні над поведінкою, крик, авторитаризм, погрози, залякування, ненормативна (поза нормальним стилем спілкування) лексика (сленг, просторіччя) у підвищеному тоні, крику.

Таким чином, на сьогоднішній день дисциплінарна відповідальність педагогічних працівників ґрунтується на загальних засадах трудового права і не містить специфіки, пов'язаної з освітньою діяльністю. КЗпП України містить додаткову підставу для звільнення педагогічних працівників, яка не є формою дисциплінарної відповідальності, а має своїм призначенням недопущення до роботи з дітьми осіб, що не характеризуються відповідними моральними якостями.

Враховуючи особливе значення захисту прав та інтересів дитини, особливу незахищеність даної категорії суб'єктів, вважаємо, що

дисциплінарна відповідальність в освітній сфері має наступати виключно за організаційні порушення – тобто, правопорушення, що безпосередньо не впливають на права та інтереси здобувачів освітніх послуг. За інші ж види правопорушень (правопорушення, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність та розвиток здобувача освітніх послуг, корупційні правопорушення, інформаційні правопорушення) повинна наступати кримінальна або адміністративна відповідальність.

2.2. Адміністративна відповідальність в галузі освіти

Адміністративна відповідальність врегульована багатьма нормативними актами різної юридичної сили, які в сукупності становлять законодавство про адміністративне правопорушення. Це законодавство має завданням відповідно до ст. 1 КпАП охорону суспільного ладу, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій, встановленого порядку управління, державного і громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян в дусі неухильного дотримання Конституції і Законів України, поваги до прав, честі і гідності громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

Таким чином, адміністративна відповідальність – це передбачене адміністративним законодавством обмеження прав і свобод особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, що індивідуалізується у спеціальних актах уповноважених суб'єктів шляхом застосування адміністративних стягнень [20, с. 278].

Феномен адміністративної відповідальності в цілому традиційно привертає пильну увагу вітчизняних дослідників, однак проблематика адміністративної відповідальності за порушення освітнього законодавства досі не отримала належного доктринального аналізу, а більшість публікацій з

даного питання носить, як правило, описовий характер. Разом з тим актуальність позначеної тематики в контексті проведеної в Україні реформи системи освіти неухильно зростає.

Законодавство про адміністративні правопорушення, суб'єктами яких можуть виступати освітні організації, досить неоднорідне. З деякою часткою умовності тут можна виділити два компоненти: «ядро» (представляє собою сукупність спеціальних складів) і склади, не відображають специфіку освітньої діяльності, однак освітні організації та їх посадові особи також можуть бути їх суб'єктами.

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить жодної спеціальної статті, що правопорушень, що вчиняються педагогічними працівниками. Певним чином освітньої діяльності можуть стосуватись ст. ст. 41 (порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці в частині виплати стипендій), 42 (порушення санітарних норм), 164-14 (порушення законодавства про закупівлі), 175 (Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки), 186 (самоуправство), 188-39 (порушення законодавства у сфері захисту персональних даних) [5].

На сьогоднішній день Верховною Радою України прийнято в першому читанні законопроект №8584 від 10.07.2018 року, щодо протидії булінгу [18]. Ним, зокрема, передбачається, що приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником, або засновником закладу освіти – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 4 ст. 173-4) [18]. Вказане положення є прогресивним та необхідним. Так, на сьогоднішній день проблема булінгу в школі педагогами переважно не визнається.

Так, відповідно до дослідження, проведеного ВГУ «Жіночий консорціум України», місцем, де діти найчастіше зазнають насильства педагоги в переважній більшості вважають вулицю (89%), біля половини

респондентів згодні із фактом потерпання дітей від насильства у школі (респонденти мали можливість назвати кілька місць, розрахунок відсотків для кожної категорії відповідей здійснювався від загальної кількості учасників опитування). Діти також називають вулицю як місце, де вони найчастіше зустрічаються із насильством. Проте, якщо йдеться про власний досвід, то школу діти ставлять на перше місце, за винятком хлопців старшого та молодшого віку, які вважають, що із насильством вони частіше зустрічаються на вулиці. Причому вчителі за частотою проявів насильства на друге місце ставлять родину, а школу лише на останнє. За результатами відповіді на запитання стосовно місця, де зазнавали насильства друзі респондентів, школа вже не отримала більшість відповідей – на думку дітей, їхні друзі переважно зазнають насильства на вулиці; школа стоїть на другому місці. Однак діти у віці 12 – 14 років зі значним відривом від інших місць називають саме школу основним місцем, де їхні друзі можуть зазнати насильства [27, с. 12]. Така розбіжність у розстановці пріоритетів щодо місця прояву насильства педагогами і дітьми може свідчити про неготовність частини шкіл відверто визнати факт проявів насильства щодо дітей, а відповідно, й організувати ефективні заходи щодо його подолання. Цей результат також підтверджує, що школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як місце основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти найчастіше у своєму житті зустрічаються з насильством.

В контексті досліджуваних змін, варто звернути увагу на те, що відповідна норма не містить окремої відповідальності педагогічного працівника за сам булінг щодо здобувача освітніх послуг або його батьків. Так, відповідно до ч. 1-2 запропонованої статті, булінг, тобто моральне, або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення - тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення

адміністративного стягнення, або вчинені відносно неповнолітнього, або вчинені з особливою жорстокістю - тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Разом з цим, вважаємо, що оскільки педагогічні працівники мають доволі широкі можливості щодо булінгу здобувачів освітніх послуг та їх батьків, відповідальність даних осіб має бути підвищеною. При цьому, як зазначає координатор національної дитячої «гарячої лінії», що працює при Міжнародному жіночому правозахисному центрі «Ла Страда-Україна», останнім часом значно збільшилась кількість скарг дітей на булінг з боку вчителів [38]. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне доповнити запропоновану законопроект ст. 173-4 ще одним пунктом, відповідно до якого ті самі дії, вчинені педагогічним працівником щодо здобувача освітніх послуг – тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Одночасно з цим, з врахуванням новітніх реалій, Кодекс України про адміністративні правопорушення також доцільно доповнити положеннями щодо відповідальності педагогічних та науково-педагогічних працівників за жорстоке поводження з дітьми (аналіз даного поняття і його нормативне регулювання було досліджено в попередньому підрозділі даної роботи). При цьому, санкція такої статті має включати різні види покарань – від штрафів (за такі форми як підвищений тон, крик, необґрунтовані, неадекватні оцінки; забезпеченні суворої дисципліни, яка тримається на страху, а не на інтересі до навчання; авторитаризмі, вимогах без пояснень) до адміністративного арешту (за такі форми, як побиття дитини, ігноруванні фізичних потреб, тощо).

Також на сьогоднішній день потребує врегулювання проблема примусу учнів/студентів до праці, не передбаченої навчальними програмами. В окремих випадках такі дії можуть містити склад кримінального правопорушення. Разом з цим, на сьогоднішній день непоодинокими є випадки примусового залучення здобувачів освіти до прибирання приміщень

навчальних закладів, або й взагалі до проведення робіт поза навчальними закладами [53].

У відповідності зі статтею 43 Конституції України: «Використання примусової праці забороняється» [1]. Конституція, як і інші нормативні акти України, не містить визначення поняття примусової праці. Вищевказаної стаття Конституції перераховує лише три винятки, при яких праця не може вважатися примусовим. Таким чином, дотримуючись Головного Закону, примусовою працею не вважається (і) військова або альтернативна (невійськова) служба, (ii) робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або (iii) відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. На сьогоднішній день в Україні застосовуються дефініції, яка використовується в Конвенції Міжнародної організації праці (далі – Конвенція МОП) № 29 (1930 р.), де «примусова праця» визначається як «працю або послуги, що вимагаються від особи під загрозою покарання і які ця особа не збиралася виконувати добровільно», та Конвенції МОП №105, згідно з якою: «кожна держава – член МОП зобов'язується скасувати або не використовувати примусову чи обов'язкову працю як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за політичні погляди чи переконання; як спосіб (метод) мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як спосіб підтримання трудової дисципліни; як спосіб покарання за участь у страйках; як запобіжний дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання».

Відповідно до п.5 статті 53 Закону України «Про освіту» залучення здобувачів освіти під час освітнього процесу до виконання робіт чи до участі у заходах, не пов'язаних з реалізацією освітньої програми, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України [7]. Таким чином, учні не можуть бути залучені до будь-яких робіт замість уроків, якщо такі роботи не передбачені навчальним планом. У позаурочний

час діти можуть залучатися до прибирання, проте виключно за власним бажанням та з дозволу батьків.

Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів встановлюють перелік обмежень, щодо умов та видів робіт, які можуть (але не повинні) виконуватися учнями. П. 12. Вказує, що «робота із самообслуговування повинна проводитися за участю вчителів, класних керівників і медичних працівників». Роботу необхідно проводити у спеціальному одязі. Усі види прибирання здійснюються лише вологим методом з наступним провітрюванням приміщень. Учні не допускаються до виконання робіт, що небезпечні для їх життя та здоров'я, створюють загрозу зараження інфекційними хворобами.

Таким чином, за загальним правилом використання примусової праці здобувачів освіти забороняється. В окремих випадках такі особи можуть залучатись до окремих видів діяльності за власною згодою та згодою батьків або законних представників (щодо неповнолітніх здобувачів освіти).

На сьогоднішній день відповідальності примушування здобувачів освіти до праці з боку науково-педагогічних та педагогічних працівників не передбачено. Можливим є застосування положень ст. 186 Кодексу України про адміністративні правопорушення (самоуправство), однак вважаємо, що відповідальність за такі дії має носити самостійний характер.

Враховуючи все вищезазначене, вважаємо за доцільне доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення [5] главою 15-Б «Відповідальність за порушення в освітній сфері». В даній главі КУпАП має встановлюватись відповідальність суб'єктів освітніх правовідносин зокрема за:

1. Порушення ліцензійних умов провадження діяльності;
2. Порушення права на отримання освіти за відсутності ознак злочину;
3. Залучення учнів/студентів до будь-яких робіт безпосередньо не передбачених навчальною програмою;

4. Жорстоке поводження з дітьми за відсутності ознак булінгу та злочинів, передбачених КК України.

2.3. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності в галузі освіти

Кримінальна відповідальність є одним із найбільш суворих заходів відповідальності в будь-якій сфері, в тому числі й у освітній.

Прямою нормою, що встановлює кримінальну відповідальність в сфері освіти є ст. 183 КК України, якою передбачається, що незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності – карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах – карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [4].

Аналізуючи диспозицію ст. 183 КК, слід звернути уваги, що вона містить у собі два самостійні склади злочину:

- 1) незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності (ч. 1);
- 2) незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах (ч. 2).

Безпосереднім об'єктом зазначених злочинів є закріплене в законодавстві право на отримання освіти. Виходячи з аналізу законодавства України, що встановлює право на отримання освіти, можна зробити висновок, що об'єктом порушення прав на отримання освіти є ті суспільні відносини, які забезпечують можливість реалізації наступних прав:

1) права на доступ до отримання освіти всіх видів у навчальних закладах державної, комунальної та приватної власності за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, а також за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб – всім без обмеження громадянам України;

2) права на доступ до отримання всіх видів освіти на умовах, передбачених спеціальним законодавством України – всім без обмеження іноземцям та особам без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Аналіз структури суспільних відносин, в рамках яких особами реалізується їх право на отримання освіти, з урахуванням положень чинного законодавства України у сфері освіти, може бути зведений до характеристики суб'єкта даної групи відносин, предмета таких відносин і соціальних зв'язків, що виникають у процесі реалізації особами їх права на отримання освіти. Таким чином у кожному конкретному випадку порушення права на отримання освіти необхідно визначити суб'єктний склад суспільних відносин, що стали об'єктом злочинного посягання. Суб'єктами відносин, що є об'єктом порушення прав на отримання освіти, можуть бути, з одного боку, всі без винятку громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України. З іншого боку, суб'єктами таких суспільних відносин завжди є навчальні заклади всіх форм власності, за допомогою яких забезпечується можливість отримання освіти (перелік таких навчальних закладів передбачений чинним законодавством) [24, с. 15].

При цьому важливо відзначити, що присутність у суспільних відносинах реалізації права на отримання освіти «неналежних» суб'єктів, як наприклад, навчального закладу, у якого немає ліцензії на надання певного виду освітніх послуг, або ж зацікавленої в отриманні післядипломної освіти особи, у якої немає передбаченої законодавством кваліфікації, означає відсутність одного з елементів об'єкта порушення права на отримання освіти, а значить – і самого об'єкта. Тому в кожному конкретному випадку при розслідуванні

кримінальних проваджень про порушення права на отримання освіти слід точно визначати коло суб'єктів суспільних відносин, у рамках яких відбувається реалізації особами їх права на освіту.

Предметом суспільних відносин, у рамках яких особи мають можливість реалізувати своє право на отримання освіти, виступає сама можливість отримання освіти всіх рівнів, починаючи від дошкільної і закінчуючи післядипломною. При цьому предмет конкретних правовідносин повинен встановлюватися у кожному випадку порушення права на отримання освіти у зв'язку з тим, що бажане особою благо у вигляді отримання конкретного рівня освіти, заради якого особа і вступає до цих правовідносин, може відрізнитися від законодавчо передбачених для таких правовідносин предметів. У такому випадку вести мову про наявність об'єкта порушення права на отримання освіти не доводиться. Таким чином предметом зазначених правовідносин ж права та обов'язки їх суб'єктів, які мають бути закріплені в чинному на момент вчинення злочину законодавстві в сфері освіти. При розслідуванні кожного кримінального провадження важливо встановлювати конкретний обсяг прав і обов'язків учасників, щоб визначити, чи діяли учасники в межах своїх прав та обов'язків. Загалом, особи, які бажають отримати освіту і вступають у зв'язку з цим у правовідносини із закладами освіти, мають такі права: а) право громадян України на вільний і рівний доступ до всіх освітніх послуг, що надаються освітніми навчальними закладами України (у державних і комунальних навчальних закладах такі особи мають право претендувати на конкурентних засадах на отримання безкоштовної освіти, а також – освіти за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб; у приватних навчальних закладах – претендувати на отримання освіти за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб); б) право іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на отримання освіти у всіх навчальних закладах державної, комунальної та приватної власності на умовах, передбачених законодавством України та міжнародними договорами. З іншого боку, таким

правам осіб повинен кореспондуватися відповідний обсяг повноважень навчальних закладів з надання того чи іншого виду освітніх послуг [24, с. 19].

Таким чином, лише наявність всіх ознак, що характеризують елементи складу злочину, в діянні особи дозволяє говорити про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності. Так має бути наявний належний суб'єктний склад в суспільних відносинах, зусилля однієї сторони суспільних відносин повинні бути спрямовані на отримання освіти, а іншої – на надання освітніх послуг, і крім того, сторони повинні бути наділені належним обсягом прав і обов'язків для отримання та надання конкретного виду освіти, тобто не повинно бути жодних законних обмежень чи винятків тощо. Відповідно тільки за наявності всіх елементів суспільних відносин права на отримання освіти можна вести мову про наявність об'єкта такого злочину як порушення права на отримання освіти, передбаченого ст. 183 КК України.

У контексті аналізу об'єкта порушення прав на отримання освіти важливо звернути увагу на потерпілого від даного злочину та його предмет, які традиційно розглядають разом із аналізованим елементом складу злочину. Так, під час аналізу другої форми вчинення злочину, передбаченого ст. 183 КК, необхідно визначити його предмет. Під предметом злочину розуміють будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину [48, с. 110].

У випадку вчинення злочину у формі незаконної вимоги оплати за навчання у державному чи комунальному навчальному закладі предметом злочину є оплата за навчання. Чинна редакція ст. 183 КК України не надає жодних характеристик такої категорії, як «оплата за навчання», тому визначенні змісту цього поняття є вкрай важливою під час кваліфікації цього злочину.

Кореспондуючи вказані ознаки предмета злочину на предмет порушення права на отримання освіти – оплату за навчання, можна визначити наступне:

1) оплата за навчання в будь-якому випадку виражається в речах матеріального світу. Чинна редакція ч. 2 ст. 183 КК України не визначає можливі види такої оплати. Судова практика свідчить, що оплата за навчання як предмет злочину, передбаченого ст. 183 КК України, виражається в грошових коштах, причому як в українській, так і в іноземній валюті. Однак оплата за навчання може також виражатися й в інших предметах матеріального світу, як то в будь-яких інших матеріальних цінностях (наприклад, будівельних матеріалах, комп'ютерній техніці, меблях тощо), а також в роботах та послугах (наприклад, ремонтних роботах).

2) Всі вищевказані предмети мають цінність у відносинах між людьми. Таким чином, фізичні та соціальні ознаки предмета злочину наявні в оплаті за навчання, передбаченій ч. 2 ст. 183 КК України.

3) Стосовно юридичних ознак оплати за навчання як предмета злочину, передбаченого ст. 183 КК України: (а) з приводу оплати за навчання винна особа вчиняє незаконні дії та спрямовані на її отримання від потерпілої особи; (б) оплата за навчання фактично визнається законодавцем як предмет злочину «порушення права на отримання освіти», вчиненого у формі незаконної вимоги оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах, оскільки вона введена в диспозицію ч. 2 ст. 183 КК України як характеристика спрямованості діянь винної особи [24, с. 36].

Таким чином, можна встановити, що предметом порушення права на отримання освіти, вчиненого у формі незаконної вимоги оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах, є оплата за навчання – матеріальні цінності (гроші, інші предмети матеріального світу, що мають грошову вартість, роботи та послуги), які вимагаються винною особою від потерпілого як вимога та умова навчання у навчального закладі державної чи комунальної форми власності.

Поряд з предметом зазначеного злочину слід також виділити поняття потерпілого від цього злочину, який прямо не називається в диспозиції аналізованої статті, однак має важливе значення під час кримінально-

правової кваліфікації зазначеного злочину. Оскільки право на отримання освіти є правом громадян, іноземців та осіб без громадянства, тобто фізичних осіб, потерпілим від злочину, передбаченого ст. 183 КК, може бути лише фізична особа. Перелік осіб, які мають можливість отримання освіти конкретного рівня і виду, закріплений у спеціальному законодавстві. Виходячи з аналізу нормативно-правових актів у сфері освіти, можна дійти висновку, що потерпілими від порушення права на отримання освіти можуть бути такі категорії громадян, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах:

1. Діти дошкільного віку, тобто діти від двох місяців (а в окремих випадках – з моменту народження) до шести-семи років (а в окремих випадках – до восьми років) незалежно від їх національної приналежності, а також громадянства – щодо отримання дошкільної освіти.

2. Громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли шестирічного віку – щодо отримання загальної середньої освіти.

3. Громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли шкільного віку, за їх бажанням – щодо отримання позашкільної освіти.

4. Громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах, мають схильності і здібності до отримання конкретного виду професійно-технічної освіти, залежно від своїх інтересів за відсутності медичних протипоказань, а також показань професійної приналежності – щодо отримання професійно-технічної освіти. Вікові обмеження для здобуття професійно-технічної освіти залежать від виду професійно-технічного навчального закладу.

5. Громадяни України мають право безоплатно отримати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти (тобто сукупності норм, які визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засоби діагностики якості

вищої освіти та нормативний термін навчання), якщо певний ступінь вищої освіти здобувається громадянином вперше. Громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту за другою спеціальністю у державних та комунальних вищих навчальних закладах, якщо за станом здоров'я вони втратили можливість виконувати службові чи посадові обов'язки за отриманою раніше кваліфікацією, що підтверджується висновками медико-соціальної експертної комісії, та в інших випадках, передбачених законом. Підготовка осіб поза обсягом державного замовлення здійснюється за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб. Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, особи, яким надано статус біженця в Україні, особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту, та особи, яким надано статус закордонного українця, і які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на здобуття вищої освіти нарівні з громадянами України. Здобуття вищої освіти зазначеними категоріями осіб за кошти державного бюджету здійснюється в межах квот, визначених Кабінетом Міністрів України. Інші іноземці та особи без громадянства можуть здобувати вищу освіту за кошти фізичних (юридичних) осіб, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законодавством або угодами між вищими навчальними закладами про міжнародну академічну мобільність

6. Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, мають повну вищу освіту, а також деякий практичний досвід (точно законодавчо не встановлений) – щодо отримання післядипломної освіти.

Крім того, необхідно звернути увагу на ту обставину, що якщо порушення права на отримання освіти стосується осіб, які не досягли повноліття, тобто осіб, частково дієздатних або ж наділених неповною цивільною дієздатністю, таке порушення також безпосередньо стосується і їх законних представників.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 183 КК, може виражатися в одній з двох форм:

- 1) незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності;
- 2) незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається тільки в діянні, настання яких-небудь наслідків для кваліфікації не потрібне. Єдиною необхідною і достатньою ознакою об'єктивної сторони в цьому випадку є діяння, вчинене в одній з двох перерахованих вище форм, кожна з яких вимагає окремого розгляду. Відповідно, під час кваліфікації слід враховувати, що порушення права на отримання освіти є злочином з формальним складом, яке є закінченим з моменту вчинення одної з вищевказаних дій – незаконної відмови у прийнятті до навчального закладу або ж з моменту незаконної вимоги оплати за навчання у навчальному закладі.

Незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності як форма реалізації об'єктивної сторони порушення права на отримання освіти характеризується такими ознаками:

- 1) Наявність належним чином оформленого звернення особи, що володіє всіма необхідними і достатніми характеристиками для такого звернення, до відповідного навчального закладу будь-якої форми власності, який також має всі необхідні характеристики, щоб прийняти таке звернення, для отримання певного виду освіти.
- 2) Наявність у особи, що звернулася, підстав для зарахування до навчального закладу для отримання освіти певного рівня і виду (досягнення необхідного віку, проходження конкурсного відбору і так далі).
- 3) Наявність порушення з боку службової особи в частині реалізації порядку прийому осіб до навчального закладу, результатом якого стала відмова у прийнятті потерпілої особи до навчального закладу [24, с. 38].

Таким чином, незаконною є відмова з будь-якої причини, яка суперечить всім послідовно прописаним у чинному українському законодавстві про освіту або ж у внутрішніх документах закладу освіти підставам для такої відмови. Як можна зробити висновок з тексту чинних нормативно-правових актів, прямої вказівки на випадки можливої відмови у прийнятті до навчального закладу не представлено, а отже, незаконною відмовою можна вважати будь-яку відмову, підстава якої не передбачена як така чинним законодавством про освіту.

Як вже зазначалося раніше, ч. 1 ст. 183 КК України має яскраво виражений бланкетний характер і на кожному етапі кваліфікації відсилає до величезного масиву нормативно-правових актів у сфері освіти. Слід зазначити, що бланкетність є як сильною, так і слабкою стороною цієї кримінально-правової норми. З однієї точки зору, висока деталізація процесу отримання освіти в Україні не випадкова і необхідна. Без такої деталізації взагалі не можна вести мову про яку-небудь законність у сфері отримання освіти. Наявність хоча б незначних прогалів в законодавстві створює поле для незаконної діяльності. І саме така деталізація дозволяє чітко розуміти, коли має місце порушення права на отримання освіти у формі незаконної відмови в прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності. Але з іншого боку, така складність у правовому регулюванні питання отримання освіти в Україні, у тому числі, зіграла свою роль у незначному використанні аналізованої норми в практичній діяльності.

Ознаками, що характеризують незаконну вимогу оплати за навчання у державному та комунальному навчальному закладі, є:

1. зарахування особи до державного чи комунального навчального закладу для отримання освіти встановленого законодавством рівня, змісту та обсягу за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевих бюджетів при виконанні з боку особи всіх передбачених законодавством умов для отримання безоплатної освіти (як-то, наприклад, успішне проходження конкурсу);

2. вимога посадовою особою державного чи комунального навчального закладу здійснити оплату за отримання освіти в такому навчальному закладі як одноразово в якості, наприклад, благодійного внеску або будь-якій іншій матеріальній формі, або ж у виді вчинення певних економічно вигідних для цього навчального закладу дій. При цьому необхідно відзначити, що зовсім не має значення форма передачі цієї оплати – у готівковій чи безготівковій формі, шляхом учинення певних дій, купівлі для навчального закладу матеріальних цінностей тощо. Також по-різному може відбуватися обґрунтування з боку посадової особи навчального закладу необхідності здійснення такої оплати – для проведення ремонтних робіт, для господарських потреб навчального закладу, для утримання навчального закладу або ж без пояснення цілей та причин такої оплати. Також для кваліфікації діяння за цією частиною статті 183 Кримінального кодексу не має значення той факт: чи були насправді спрямовані ці матеріальні цінності на зазначені посадовою особою цілі, чи ж фактично вони були нею привласнені [29, с. 372].

Слід звернути увагу, що оскільки розмір законної плати за навчання встановлюється договором між навчальним закладом та особою, яка отримує освітні послуги на платній основі, то будь-яка вимога провести оплату понад встановлений розмір або у формі, не передбаченій договором, також є незаконною і може розцінюватися як порушення права на отримання освіти.

Порушення права на отримання освіти, вчинене у формі незаконної вимоги оплати за навчання в державному або комунальному навчальному закладі, за способом вчинення суспільно небезпечного діяння може бути схоже з вимаганням.

Вимаганням є вимога передачі чужого майна чи права на майно, або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває у їх віданні або під охороною, або розголошення

відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. Частина 2 ст. 189 КК кваліфікуючою ознакою вимагання називає вчинення цього злочину службовою особою з використанням свого службового становища. Таким чином, якщо незаконна вимога оплати за навчання пов'язана із загрозою порушення права на отримання освіти, необхідна додаткова кваліфікація даного діяння ще й за ч. 2 ст. 189 КК [4].

У разі вчинення службовою особою з використанням свого службового становища злочину проти власності, несправедливим є притягнення службової особи лише за вчинення «загально-кримінального» злочину або ж тільки за злочин у сфері службової діяльності. Подібні діяння службових осіб мають підвищену небезпеку, оскільки зазіхають відразу на два і більше об'єктів кримінально-правової охорони, а значить, такі діяння підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів [24, с. 47]. Отже, порушення права на отримання освіти, поєднане з вимаганням грошових коштів, повністю не поглинається жодним з цих складів, про що свідчить відсутність прямих про те законодавчих приписів. Практика застосування статей, що передбачають відповідальність за майнові злочини, також не виключає застосування вищевказаних норм закону про кримінальну відповідальність за сукупністю.

Судова ж практика застосування ст. 183 КК України настільки незначна, що простежити позицію правозастосовувача про можливість притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб навчальних закладів за сукупністю злочинів за порушення права на отримання освіти та вимагання за наявності всіх необхідних ознак представляється неможливим [24, с. 48].

При цьому важливо пам'ятати, що вимагання обов'язково пов'язане з корисливим мотивом і метою звернення грошових коштів особи, чиє право на отримання освіти піддається загрози, на користь винного.

У тому ж випадку, якщо вимога провести плату за навчання поєднана з загрозою порушення права на отримання освіти, висловлюється не службовою особою навчального закладу або ж службовою особою, до повноважень якої не відноситься право вимоги проведення законної оплати

за навчання, кваліфікація таких дій за ст. 183 КК неможлива. Однак не виключається можливість їх кваліфікації за відповідною частиною ст. 189 КК як вимагання, у тому випадку, якщо наявні інші ознаки складу цього злочину.

При цьому особливу увагу необхідно звернути на ту обставину, що вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру має супроводжуватися загрозою порушення права особи на отримання освіти. Реальність такої загрози не має значення. Не має значення також і та обставина, що винна особа фактично не уповноважена здійснювати прийняття осіб до навчального закладу. Головне, що потерпіла особа побоювалась порушення свого права на отримання освіти або ж мала всі підстави побоюватись таких порушень.

Також важливо звернути увагу на ту обставину, що вимагання вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги про передачу грошових коштів, у поєднанні із загрозою. Це означає, що у цьому випадку фактичне отримання грошових коштів винною особою не обов'язкове. Отже якщо мало місце вимагання, поєднане з погрозою порушення права на отримання освіти у вигляді неприйняття особи до навчального закладу, і потерпілий відмовився виконати умови винної особи, в результаті чого за незаконними підставами не був прийнятий до навчального закладу, також має місце сукупність злочинів. Такі дії винного необхідно кваліфікувати як вимагання та незаконну відмову у прийнятті до навчального закладу (за умови наявності всіх інших ознак складів цих злочинів). Таким чином, при розслідуванні злочинів про незаконну відмову в прийнятті до навчального закладу необхідно встановлювати, чи наявні в діяннях винної особи ознаки також і вимагання.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день функцію збору коштів фактично взяли на себе так звані «батьківські комітети». Так, незважаючи на численні накази і листи Міністерства освіти та науки та департаментів освіти на місцях [11; 12] щодо заборону збору готівкових коштів в закладах освіти, в засобах масової інформації та мережі Інтернет постійно з'являється

інформація щодо вимагання в закладах освіти «добровільних внесків в фіксованій сумі», оплати витрат на матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, внесків в фонди класу та школи, тощо [64]. Окрім того, трапляються ситуації порушення прав дітей на освіту та булінгу з боку батьківських комітетів та педагогів в разі відмови їх батьків від здачі вказаних коштів [55]. Разом з цим, аналіз вироків судів, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень [28] свідчить про те, що за останні 5 років жодного члена батьківського комітету не було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення відповідних дій. Таким чином, необхідне підвищення ефективності роботи системи правоохоронних органів з метою виявлення, розслідування таких випадків, а також притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

2.4. Поняття та сутність академічної відповідальності

Новим Законом України «Про освіту» в ст. 42 визначено нові для українського законодавства поняття академічної доброчесності та академічної відповідальності [7]. Відповідно до нормативного визначення, академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Академічна доброчесність включає в себе забезпечення чесності і справедливості в наукових дослідженнях, викладанні та навчанні з боку вчених, викладачів і студентів. Всі учасники науково-освітнього процесу повинні поважати працю і заслуги своїх колег, бути відкритими для спілкування, відповідати за свої дії і дотримуватися прозорість у всіх сферах наукової діяльності». Академічна доброчесність забезпечує довіру

суспільства до авторитету сучасної науки на всіх її рівнях, включаючи процес дослідження і отримання результатів.

Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає:

1. посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
2. дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
3. надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;
4. контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;
5. об'єктивне оцінювання результатів навчання [7].

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

1. самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
2. посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
3. дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
4. надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації [7].

Порушення принципів академічної сумлінності являють собою ряд некоректних дій з боку будь-якого учасника науково-освітнього процесу. Прикладами недобросовісного наукового поведінки є плагіат, самоплагіат, шахрайстві на іспитах або підсумкових атестаціях, змова, оплата третій

стороні для виконання наукової роботи, фальсифікація отриманих даних у дослідженні, недобросовісна поведінка наукових експертів, рецензентів і т. д.

Закон України «Про освіту» визначає, що порушенням академічної доброчесності вважається:

1. академічний плагіат - оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;
2. самоплагіат - оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;
3. фабрикація - вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;
4. фальсифікація - свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;
5. списування - виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;
6. обман - надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування;
7. хабарництво - надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пілг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі;
8. необ'єктивне оцінювання - свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти [7].

Всі перераховані приклади недобросовісної поведінки у науково-освітній діяльності не тільки підривають авторитет сучасної науки, але і

загрожують порушнику зняттям з розгляду дипломної роботи, дисертації, а також відрахуванням з вузу, аспірантури, докторантури.

Важливо відзначити, що обман і плагіат є найбільш серйозними порушеннями академічної сумлінності у науці, так як при цьому страждає сама ідея оригінального дослідження, що в кінцевому результаті не тільки не приносить користі науковому товариству, але і шкодить йому.

Під терміном «плагіат прийнято розуміти присвоєння наукових ідей, результатів або текстів без коректної вказівки джерела запозичення [7]. Плагіат є елементом неправомірної поведінки в науковій сфері. До таких форм неправомірної поведінки можна віднести науковий плагіат, підтасовування наукових відомостей, продукування псевдонаукових продуктів. Категорію наукового плагіату можна розкласти на категорії очевидного і неочвидного наукового плагіату, коли для розгляду потрібна обов'язкова участь експерта.

Плагіат — це досить неоднозначне явище, і його головним критерієм є привласнення не теми чи ідеї, а самобутньої форми її висловлення, авторського способу її представлення. Спочатку плагіат визнавався у двох професійних сферах — академічній та журналістській. Цікавим є те, що для мистецької сфери — відтворення чужого доробку чи його частини плагіатом не визнається й досі. Оскільки у художній сфері, за загальновизнаною думкою, існує досить обмежена кількість тем і сюжетів, можливість звинувачень у запозиченні тут є доволі високою. Самобутність часто є породженням творчого переосмислення автором відомих сюжетних ліній у сукупності з оригінальною інтерпретацією ідеї.

Академічний плагіат, будучи окремим різновидом плагіату як такого, має певні особливості. Головною його ознакою є функціонування в академічній, тобто науково-освітній сфері. Це зумовлює інші його характеристики і параметри. Передусім, слід зазначити, що освіта і наука не можуть існувати та розвиватися без постійного освоєння наукової спадщини. Що стосується навчальної сфери, то тут знайомство студентів зі здобутками

науковців є ключовою складовою та невід'ємним атрибутом освіти. У науковій діяльності дослідник теж базується на ретельно опрацьованому науковому доробку попередників. Отже, необхідність запозичень певною мірою міститься у самій природі наукового пізнання. У зв'язку з цим академічне середовище впровадило певні норми і правила використання інформації, здобутої шляхом опрацювання наукової літератури. У науково-освітніх колах сформувалась відповідна професійна етика, порушення якої вважається академічним безчестям. До переліку таких порушень беззаперечно відноситься присвоєння авторства. Причому санкції за це — від морального осуду до виключення із академічної спільноти — є не менш дієвими, ніж судовий вирок за порушення авторських прав [22, с. 136].

Поняття очевидного наукового плагіату об'єднує в свою чергу такі категорії:

- 1) привласнення авторства елементів чужого наукового твору в частині, що стосується його форми, у власному творі;
- 2) запозичення елементів чужого наукового твору з використанням правил наукового цитування (зазначенням автора, назви і джерела твору), частка якого, наприклад, за обсягом перевищує 50% загального обсягу власного твору;
- 3) запозичення елементів свого наукового твору, частка якого, наприклад, за обсягом перевищує 70% загального обсягу нового власного твору.

Категорія неочевидного наукового плагіату включає в себе наступні види запозичень:

- 1) самоплагіат;
- 2) мозаїчний плагіат;
- 3) перефразування (рерайтинг);
- 4) плагіат за участю «авторів-привидів» [77, с. 380].

Поширеність проблеми плагіату (в різних його формах) серед студентів і аспірантів залежить від методології вивчення даного питання, при цьому

багато дослідників використовують так звану методику самозвіту, тобто внутрішнього контролю ВНЗ наукових робіт на предмет плагіату. Використовуючи цю методику, дослідники отримали абсолютно різні дані про поширеність плагіату в наукових роботах студентів США, Австралії, а також ряду країн Західної Європи. Так, згідно з результатами дослідження МакКейб з співавт. 19% дипломних робіт студентів технологічного університету містили плагіат [75, с. 220]. У дослідженні К. Елері обсяг інтелектуального запозичення склав 26% [66, с. 603]. Пізніше вченими була модифікована методика реєстрації плагіату, яка полягала у виділенні окремих груп студентів, для яких англійська мова була додатковим у вивченні.

В даний час більшість наукових експертів сходиться на думці, що в першу чергу необхідно почати навчання принципам академічної добросовісності на рівні університетів. Боротьба з плагіатом в наукових роботах студентів і аспірантів повинна включати в себе розробку стратегій і рекомендацій щодо підвищення ступеня їх академічної освіченості. Розроблені стратегії і рекомендації також повинні містити і заходи покарання за порушення принципів академічної сумлінності в залежності від їх «серйозності». Одним із сучасних і ефективних методів боротьби з плагіатом є онлайн-перевірка тексту рукопису на оригінальність. Найбільш поширеними онлайн-програмами для перевірки англійських рукописів є Grammarly, iThenticate і SafeAssign. У нашій країні активно використовуються програми «Антиплагіат», «Etxt». З кожним роком все більше університетів і науково-дослідних інститутів світу звертаються за допомогою до вказаних програм, щоб уникнути інтелектуального запозичення в наукових працях своїх студентів і співробітників, хоча і ці програми не позбавлені недоліків. Так, зазначені онлайн-програми мають доступ не до всіх електронних варіантів наукових праць, що не дозволяє їх порівнювати з рукописом, що перевіряється також не враховуються прямі перекази тексту з іноземних мов і виконані перефразування текстів.

Окрім того, здебільшого випадки виявлення плагіату закінчуються вживанням «м'яких заходів» щодо порушників, а саме: повернення роботи виконавцю і зарахування переробленої роботи після повторного подання; усними зауваженнями. Серед найбільш поширених практик упередження плагіату респонденти зазначили проведення інформаційної роботи зі студентами [61, с. 61].

Розглядаючи проблему дублювання раніше опублікованої іншими фахівцями даних з точки зору науки, варто відзначити, що це не тільки питання якості наукового продукту. Плагіат є свого роду рівнем академічної культури людини, що перешкоджає процесу навчання і народження нових наукових ідей. У зв'язку з цим навчальні заклади з метою боротьби з порушенням принципів академічної сумлінності повинні працювати над зміцненням культури і духовності своїх студентів і співробітників шляхом проведення різного роду круглих столів і конференцій, спрямованих на обговорення існуючих проблем, а не обмежуватися тільки введенням санкцій. За визначенням Т. Бертрам Галлант і М. Калічман, виявлення одного випадку плагіату в навчальному закладі вказує на те, що дана проблема носить більш масштабний характер і відбиває справжній стан науки у всьому університеті. Виходячи з даного визначення, сучасна наука вимагає глобального та всебічного підходу до боротьби з плагіатом, коли навчатися принципів академічної сумлінності в першу чергу повинні консультанти, вчені, рецензенти, редактори та експерти з питань науки при уряді країни, досвід яких буде служити прикладом студентам і аспірантам [69, с. 118].

На наш погляд, вирішення проблеми з недобросовісним поданням наукової інформації необхідно починати якомога раніше — до того, як відбувся факт плагіату, і вести профілактичну роботу на протязі всього періоду наукової діяльності. Спокуса до досягнення мети «за всяку ціну» велика, але не можна забувати про те, що одного разу заплямована репутація ніколи не відновить колишньої довіри. У зв'язку з чим хотілося б відзначити

важливість і відповідальність професорсько-викладацького складу за правильне виховання способів представлення результатів роботи молодих вчених.

Перспективним виглядає і такий метод боротьби з проблемою плагіату та академічної нечесності серед студентів і аспірантів, як написання різного роду мікропроектів, есе, міждисциплінарних і курсових завдань, а також ситуативно-аналітичних робіт. При цьому кожна робота повинна бути перевірена науковим керівником та/або локальної експертною комісією на предмет її відповідності принципам академічної сумлінності. Це дозволить учням навчитися самостійно узагальнювати, мислити, аналізувати отримані знання і отримувати цінний досвід роботи в науковій сфері, дотримуючись принципів академічної сумлінності. Важливу роль у боротьбі з академічною нечесністю відіграють так звані універсальні навчальні модулі, спрямовані на детальне вивчення принципів академічної сумлінності. Зазначені методи навчання активно використовуються в ряді вищих навчальних закладів і медичних науково-дослідних інститутів України в якості вступних випробувань в ординатуру або аспірантуру. Більш того, боротьба з порушеннями принципів сумлінності повинна проводитися і на академічному рівні-серед вчених.

Іншим поширеним проявом є академічне шахрайство (англ. — academic cheating), яке ми розглядаємо як отримання неправомірної переваги в навчальній, педагогічній чи науково-дослідницькій діяльності шляхом введення в оману чи зловживання довірою. Академічне шахрайство може набувати різноманітних форм, серед яких варто виокремити: фальсифікацію або фабрикацію інформації, наукових результатів та наступне використання їх в академічній роботі; підробку підписів в офіційних документах (залікових книжках, актах, звітах, угодах тощо); використання під час контрольних заходів у навчальних закладах заборонених допоміжних матеріалів або технічних засобів (шпаргалки, електронні пристрої); посилення на джерела, які не використовувалися в роботі; списування (реплікація) при складанні

будь-якого виду підсумкового або поточного контролю; проходження процедур контролю знань підставними особами; здавання або репрезентація різними особами робіт з однаковим змістом як результату навчальної чи наукової діяльності [39]. Дослідники ментальних особливостей шахрайської поведінки С. Джонсон і М. Мартін ще в 2005 році зазначали, що студенти постійно вдаються до нових методів обману, не відкидаючи “традиційні”, які до цього часу домінують в університетському середовищі. Сучасні практики передбачають використання новітніх технологій і стають дійсно “інноваційними” в розробці способів обману. Зокрема, авторами відзначається, що студенти нині широко використовують мобільні телефони та інші дівайси для несанкціонованого отримання інформації, створюючи нові проблеми для сучасних педагогів. Поряд з названими, варто вказати й інші форми шахрайства, які згадуються у річному звіті Комітету з наукової недоброчесності Данії за 2003 рік, а саме: свідоме спотворення інтерпретації результатів і висновків дослідження та подання заявок на отримання грантів, що містять недостовірну інформацію [22, с. 142].

Якщо розглядати таку форму прояву академічного шахрайства як фабрикація та фальсифікація, то окремі дослідники вважають, що вона переважає в природничих та технічних науках, де студенти іноді фальсифікують інформацію, щоб отримати “необхідні” експериментальні дані. Така поведінка включає в себе фальсифікацію інформації з можливим виключенням або приховуванням незручних даних для генерації фіктивних результатів. Також фальсифікація може виявлятися у включенні до списків використаних джерел неіснуючої літератури або ж літератури, яка не використовувалася. Іноді в академічному середовищі трапляються ситуації, коли дослідники повідомляють очікувані результати досліджень, які ще не спостерігалися на момент представлення доповіді і не мають необхідних обґрунтувань. Відзначимо, що в одних джерелах фабрикація та фальсифікація використовуються як синоніми, а в інших – фабрикацію

характеризують як вигадування даних, а фальсифікацію як маніпулювання ними з метою отримання вигаданих наукових результатів [44, с. 110].

Останнім часом доволі поширеним проявом академічної нечесності стала несанкціонована співпраця, яка передбачає надання певними особами допомоги для здійснення акту академічної нечесності, тобто навмисної чи усвідомленої допомоги або спроби допомоги іншому вчинити подібну дію. Найчастіше це проявляється у формі придбання в інших осіб чи організацій з наступним поданням як власних результатів навчальної та наукової діяльності звітів, рефератів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних та магістерських робіт, есе, статей, монографій, навчальних посібників тощо. Індустрія виконання такого роду робіт та послуг, в тому числі й докторських дисертацій, стала розвиненою в силу реальної потреби з боку недобросовісних студентів, псевдонауковців тощо. Згідно результатів опитування студентів українських ВНЗ, проведеного в березні 2015 р. Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва та фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” 40% респондентів вважають, що купівля або копіювання з Інтернету контрольних робіт, рефератів, курсових робіт, дипломів є явищем поширеним, а ще 28,7% опитаних переконані, що такі прояви є загальною практикою [23]. Поряд з цим, варто згадати й про такий прояв академічної нечесності як змова, що означає домовленість щодо спільного з одним або кількома особами вчинення або намагання вчинити акти академічної нечесності.

Одним з найнебезпечніших проявів академічної недоброчесності є поведінка членів академічної спільноти, яка має ознаки корупційних діянь. Така поведінка може передбачати пропонування чи отримання неправомірної вигоди при оцінюванні навчання, виконанні навчальних чи дослідницьких завдань; використання родинних або службових зв'язків для отримання позитивної або вищої оцінки при складанні будь-якого виду підсумкового контролю або переваг у роботі. До цієї ж групи порушень можна віднести таке: вплив на результати конкурсу при відборі виконавців дослідження,

використання без дозволу ресурсів, обладнання та споруд освітньо-наукових установ; несанкціоноване придбання матеріалів та ресурсів для особистої вигоди; створення умов, що спонукають студента замовляти додаткові оплачувані заняття, консультації; недотримання інституційних правил проведення досліджень [44, с. 114].

Така поведінка часто може бути пов'язаною з виникненням потенційного або фактичного конфлікту інтересів, коли виконання службових обов'язків або зобов'язань перед освітньо-науковою установою буде поставлене під загрозу зовнішніми інтересами або зобов'язаннями людини. Можуть виникати певні обставини, за яких конфлікт інтересів приводить до спотворення результатів дослідження, в результаті особистих фінансових або майнових інтересів дослідника. Важливо, що порушенням академічної чесності можна вважати навіть сам факт неповідомлення членом академічної спільноти інформації про виникнення конфлікту інтересів при здійсненні науково-дослідницької, педагогічної чи іншої діяльності.

Доволі поширеним став такий прояв академічної нечесності як внесення до списку авторів статей, монографій, підручників та інших видань осіб, які не брали участі в отриманні наукових результатів. Детальний аналіз існуючих університетських практик показав, що окремі керівники навчально-наукових підрозділів, дисертаційних досліджень підвищують власний публікаційний рейтинг шляхом зобов'язання здобувачів наукових ступенів або безпосередніх підлеглих вносити їхнє прізвище до списку авторів статей, монографій, навчальних посібників, підручників тощо, до підготовки яких вони не мали жодного стосунку. Останнім часом характерною є тенденція до збільшення випадків зловживання конфіденційною інформацією, отриманою в ході визначення технічного завдання на проведення дослідження, подання проектних заявок, рукописів для рецензування тощо [44, с. 115].

Особливої уваги потребує такий прояв академічної недоброчесності як саботаж. Йдеться про таку поведінку, коли учасник навчальної або науково-дослідницької діяльності (студент, викладач, науковий співробітник тощо)

своїми діями не дозволяє іншим учасникам успішно завершити роботу. Це може передбачати видалення сторінок з книг бібліотеки, даних з комп'ютера колег чи інше навмисне завдання шкоди роботі інших. Саботаж, зазвичай, може виникати у конкурентних умовах, наприклад, за умови рейтингування підрозділів установи, студентів чи співробітників [44, с. 115]. З огляду на зазначене, вважається за доцільним доповнення ч. 3 ст. 42 Закону України «Про освіту» таким видом порушення академічної доброчесності, як академічний саботаж.

Академічне шахрайство, як наслідок етичної дезорієнтації особистості, завдає серйозної шкоди своїми соціально-економічними та психологічними наслідками. Зупинимось більш докладно на аналізі наслідків такого різновиду недобросовісності в освіті і науці як плагіат в роботах студентів та викладачів:

1. Завдається шкода освітньому процесу. Студенти-плагіатори не набувають навичок аналітичної роботи, а поширення порочної практики плагіату робить навчання нудним і не цікавим. Самостійні проекти навпаки формують компетенції майбутнього фахівця і формують ерудицію і науковий світогляд. Викладачі, які допускають плагіат дезорієнтують студентів, демонструючи дозволеність подібної поведінки і відсутність серйозних санкцій за проступок при наявності певних благ.

2. Економічний збиток для плагіатора, який ризикує бути викритими і навіть відрахованим/звільненим (залежно від норм і правил, офіційно прийнятих у навчальному закладі).

3. Зниження ініціативних науково-дослідних робіт. Чим більше плагіату та інших форм недобросовісності – тим рідше студенти беруть участь у конкурсах наукових робіт, дослідницьких проектів, заявок на гранти і пр. Якщо студент або вчений самостійно від початку і до кінця виконав роботу, володіє певним ступенем новизни, йому самому захочеться взяти участь у конкурсі і отримати оцінку своєї праці. У разі ж якщо він знає, що робота необхідна тільки для того, щоб отримати оцінку (будь-яку) з непотрібного

йому предмету, то в силу вступає закон економії ресурсів (часу, енергії та ін.). Відповідно праця з написання та аналізу перетворюється на працю з пошуку потрібної інформації в Інтернеті.

4. Судові розгляди про порушення авторських прав.

5. Іміджевий ризик. При викритті може постраждати репутація плагіатора. Однак лише в тому випадку, коли в навчальному закладі практика академічної недобросовісності відкрито засуджується. Там, де плагіат – реальне порушення етичних норм – воно може стати кінцем кар'єри.

6. Стагнація науки. Академічна несумлінність гальмує розвиток наукових досліджень, відбувається застій, «пробуксовування» витків наукового знання і дезінформація читачів наукових праць (науковців і широкого кола громадськості) про наступності в науці. Замовчуються цитати, першоджерела, чуже може бути видано за своє. Сюди можна віднести і навмисне нехтування посиланнями на попередників.

7. Виховний аспект – випадки плагіату в роботах провідних вчених і політиків формують у студентів думка про допустимість такої поведінки для досягнення особистого і професійного успіху.

8. Негативний вплив на мотивацію студентів. При ліберальному ставленні до плагіату в навчальному закладі знижується мотивація до навчання у студентів, самостійно виконують роботу.

9. Нераціональне використання часу професорсько-викладацького складу. Викладачі змушені витратити додатковий час з освітнього процесу для боротьби з плагіатом (детекція плагіату, повторна перевірка робіт, інформування вищестоящих осіб у фактах плагіату та ін.).

10. Зниження престижу конкретного навчального закладу в рейтингу роботодавців.

11. Девальвація цінності інтелектуальної власності і, як наслідок, почуття поваги до праці інших людей - тих «невидимих» персонажів, чії роботи розміщені «для загального використання» в мережі.

12. Зниження поваги до викладача, який приймаючи неоригінальні роботи студентів, дозволяє себе обманювати (навмисно або випадково).

13. Особисті переживання викладача («на моєму предмет нецікаво, студенти не вважають дисципліну важливою і тому списують») і байдужість («нехай обманюють – це не моя справа»).

14. Девальвація цінностей корпоративної культури. Навчальний колектив поділяється на «своїх» (схвалюють практику плагіату і практикуючих його) і «чужих» (засуджують плагіат і викривав за нього) і «нейтралів» (яким все одно). Доведено, що більш ефективним порівняно з даними зовнішніми по відношенню до учнів санкціями, є засудження подібної поведінки самою молоддю.

Саме наведені обставини зумовили нормативне закріплення академічної відповідальності, як особливого роду відповідальності в освітній сфері.

За порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

1. відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;
2. позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання;
3. відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;
4. позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади [7].

На нашу думку, даний нормативно-визначений перелік доцільно доповнити можливістю звільнення педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів освіти за порушення правил академічної доброчесності. На сьогоднішній день механізми звільнення працівників освіти, в тому числі дисциплінарних звільнень, регулюються КЗпП України [3] без врахування особливостей досліджуваної сфери діяльності, а тому

реалізація звільнення працівників, що порушуватимуть принципи академічної доброчесності матиме тривалий характер, в разі вчинення одиничного, хоча й грубого порушення правил академічної доброчесності звільнення можливе лише в разі, якщо таке порушення матиме характер аморального вчинку. При цьому, для звільнення у зв'язку із порушенням відповідних трудових обов'язків потрібна буде ознака системності.

За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

1. повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
2. повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
3. відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);
4. позбавлення академічної стипендії;
5. позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання [7].

В якості одного із засобів профілактики проявів академічної нечесності використовується прийняття кодексів етики студентів та працівників конкретної установи, а також професійних етичних кодексів. Як правило, зазначені документи містять зобов'язання про дотримання загальноприйнятих морально-етичних норм і недопущення проявів академічного шахрайства, чітко описані конкретні санкції за відходження від прийнятих норм. Студенти і співробітники ставлять свій підпис, що засвідчує факт ознайомлення з цим нормативним документом і згоду з його положеннями і санкціями за їх неусвідомлене або навмисне порушення. Такими кодексами, зокрема деталізуються особливості притягнення до відповідного виду відповідальності. Одночасно з цим, слід зауважити, що оскільки встановлення підстав будь-якої відповідальності є повноваженнями саме держави, а не приватних осіб, можна дійти висновку, що включення до вказаних кодексів положень, що міститимуть нові, не передбачені

законодавчо, санкції за порушення в тому числі правил академічної доброчесності буде протизаконним.

Відомо, що в етичних кодексах деяких освітніх установ заборона стосується також толерантності учнів до факту шахрайства їх колег, допущеного в процесі навчання. Якщо стане відомо, що навчається або працівник займався академічним шахрайством, то дана особа має бути відрховано разом із злочинцем. Подібна міра дозволяє розділити учень колектив на дві категорії, що розрізняються по пріоритетних цінностей. Умовно назвемо їх «чесними» і «нечесними». Належати до другої категорії стає не вигідно через жорсткі санкції.

Як правило, в кожному етичному кодексі відображаються основні цінності навчального закладу і необхідність дотримуватися їх у процесі трудової та/або навчальної діяльності: професіоналізм; щирість, чесність і відкритість; відповідальність і сумлінність; коректність і тактовність; ініціативність; дотримання прав і свобод людини і громадянина; повага честі і гідності особистості; підтримка ділової репутації навчального закладу. Часто особливо обмовляється неприпустимість навмисного введення в оману студента, викладача або будь-якої іншої особи.

Таким чином, чинне законодавство України закріпило порівняно новий вид відповідальності в освітній сфері – академічну відповідальність. Разом з цим, на сьогоднішній день відсутні чіткі механізми виявлення окремих проявів порушень академічної доброчесності, висока латентність окремих порушень, відсутність або суперечливість механізмів доведення, наприклад, свідомого порушення правил об'єктивності оцінювання, що ускладнює фактичну реалізацію даного виду відповідальності в освітній сфері.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

3.1. Зарубіжний досвід регулювання відповідальності в галузі освіти та перспективи його запозичення

Найбільш цікавим та корисним для України є досвід зарубіжних країн у встановленні відповідальності учасників освітніх правовідносин в таких напрямках, як:

1. Проблематика академічної відповідальності, відповідальність за плагіат всіх учасників освітнього процесу;
2. Особливості відповідальності отримувачів освітніх послуг;
3. Особливості відповідальності учасників освітнього процесу за корупційні правопорушення.

Аналіз заходів боротьби з плагіатом, що застосовуються за кордоном показує, що в усьому світі з даним явищем ведеться жорстка боротьба. Так, В Центрально-Європейському університеті студентів, одного разу помічених в плагіаті, обов'язково перевіряють після кожного курсу; особи, викриті в плагіаті в дипломній роботі, в підсумку залишаються без диплома. У навчальних закладах Голландії та Швеції курсову роботу можуть забракувати, якщо плагіатом виявиться хоча б пів сторінки тексту. У Польщі місцева система перевірки plagiat.pl припиняє перевіряти роботу, якщо виявляє, що неоригінальний текст становить 50%. У Великобританії для вирішення проблеми боротьби з плагіатом створено Стратегічний об'єднаний інформаційний комітет (JiSC), який також працює і в системі вищої освіти Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії [52].

У Канадському університеті bishop's University попереджають студентів про те, що плагіат неприпустимий не тільки в готовій роботі, але і в чорновому її варіанті, здається викладачу на попередню перевірку. А сам

плагіат в університеті вважається серйозним проступком, оскільки він «ображає викладача, є нечесним по відношенню до однокурсників і до самого собі і руйнує процес університетської освіти» [52]. Вивчення досвіду інших країн показало, що всі ці заходи мають хороший результат і сприяють боротьбі з недобросовісною студентів.

Щодо процедур відповідальності здобувачів освіти, найбільш повно та комплексно такі питання врегульовано в США.

Кожний шкільний округ ухвалює відповідно до законів штату політики, у яких описується прийнятна та неприйнятна поведінка. Деякі із прикладів можуть включати: бійки, знущання, відмову співробітничати, порушення заборон відносно алкоголю. Учні, батьки та родини повинні брати участь у розробці та поновленні шкільним округом своїх політик, а також політики повинні бути доступні для публіки.

За порушення навчальної дисципліни і правил поведінки шкільний округ може застосувати наступні заходи:

1. Навчання правилам поведінки або повторення правил поведінки
2. Усні або письмові відгуки
3. Повідомлення батьків або збори
4. Підвищений контроль
5. Втрата привілеїв
6. Затримка на час ланчу або після занять
7. Моніторинг поведінки або контракт про поведінку
8. Відсторонення від занять зі знаходженням у школі або поза школою
9. Методи відновного правосуддя
10. Консультації або послуги з корекції поведінки
11. Суспільні роботи або відшкодування збитку
12. Послуги підтримки учнів [26].

При цьому, у 31 американському штаті вчителям, медичним і адміністративному персоналу державних шкіл забороняється фізично карати студентів, при цьому тільки в Айові та Нью-Джерсі подібна заборона

стосується і приватних шкіл. Особливо поширена практика покарання студентів у південних штатах [30].

Учитель може вилучити учня із класу за поведінку, яка порушує навчальний процес. Це називається «видалення із класу». До видалення вчитель повинен спробувати допомогти учневі виконати вимоги щодо поведінки. Нові дисциплінарні правила рекомендують школам використовувати позитивний підхід до забезпечення належної поведінки та видаляти учнів тільки на крайній випадок. Але якщо поведінка учня становить небезпеку для інших або серйозну небезпеку для навчального процесу, вчитель може вилучити учня й негайно повідомити про це директору школи. Нові дисциплінарні правила штату вимагають від шкіл інформувати батьків про видалення із класу якнайшвидше. Нові правила також вимагають від шкіл виконання процедур відсторонення від занять, якщо учневі не буде дозволено повернутися в клас до наступного навчального дня або якщо учень відправляється додому через видалення із класу. Батьки й учні мають право заперечити видалення із класу й спробувати дозволити розбіжність зі шкільним округом [26].

Відсторонення від занять або виключення повинне мати кінцеву дату й не може тривати довше діючого в школі навчального періоду (наприклад, семестр або чверть).

Короткострокове відсторонення не може перевищувати 10 навчальних днів поряд. Окрім того, закон штату обмежує загальну кількість днів, на яку шкільний округ може призначити короткострокове відсторонення будь-якому окремому учневі. Учні з підготовчого по четвертий клас забороняється відстороняти від занять більш ніж на 10 сумарних навчальних днів за навчальний період. Учні з п'ятого по дванадцятий клас забороняється відстороняти більш ніж на 10 сумарних навчальних днів за будь-який окремий триместр або 15 сумарних навчальних днів за окремий семестр.

Довгострокове відсторонення не може продовжуватись на наступний навчальний рік.

Виключення не може перевищувати тривалість семестру або триместру. Існує два винятки — порушення правил відносно вогнепальної зброї й обмежені випадки, при яких інспектор шкільного округу затверджує заяву про продовження виключення із причин суспільного здоров'я й безпеки.

Закон штату не ставить за обов'язок шкільним округам відстороняти від занять або виключати учнів за будь-яку поведінку. Федеральний закон вимагає виключення за порушення правил відносно вогнепальної зброї. Закон штату дозволяє шкільним округам використовувати довгострокове відсторонення від занять або виключення тільки за певні серйозні порушення правил поведінки. Шкільні округи можуть прийняти політики, що дозволяють відстороняти від занять або виключати учнів за певні порушення правил поведінки, але закон штату рекомендує шкільним округам розглянути альтернативні заходи, перш ніж застосовувати відсторонення від занять або виключення.

Відправлення учня додому до закінчення занять або вимога залишити учня вдома за порушення правил поведінки є виключенням зі школи. Перш ніж школа може відправити учня додому до кінця дня через поведінку учня, школа повинна провести неформальне слухання за участю учня. На слуханні учневі повинна бути надана можливість пояснити свою поведінку. Це називається «належною процедурою». Слухання також служить для того, щоб:

1. повідомити учню про те, яке правило поведінки було порушене;
2. пояснити свідчення порушення правил поведінки; а також
3. пояснити прийнятий дисциплінарний захід [26].

Закон штату забороняє шкільному округу відправляти учня додому або вимагати від батьків залишити учня вдома за порушення до проведення неформального слухання. Якщо батьки не мають підтвердження того, що школа забезпечила учневі належну процедуру відсторонення від занять, вони

не зобов'язані погоджуватися забирати учня зі школи або дозволяти школі відправити учня додому.

Шкільний округ може негайно вилучити учня зі школи без попереднього проведення слухання за участю учня. Це називається «екстремним виключенням». Застосування цього заходу обмежене ситуаціями, коли шкільний округ вважає, що присутність учня у приміщенні школи представляє безпосередню й постійну:

1. небезпеку для інших учнів або персоналу школи; чи
2. погрозу значного порушення навчального процесу [26].

Екстремне виключення повинне завершитися або бути змінене на інше дисциплінарне покарання протягом 10 навчальних днів. Шкільні округи повинні повідомляти батьків про екстремне виключення та їх права на оскарження протягом 24 годин після виключення учня зі школи шкільним округом.

Коли учень відстороняється від занять, шкільний округ повинен надати учневі курсову роботу й домашні завдання по всіх предметах, які вивчає учень. Шкільний округ також повинен надати співробітника школи, який зможе надавати допомогу, щоб учень не відставав предметах, які він вивчає. Шкільний округ може надавати ці освітні послуги учневі через шкільну програму відсторонення від занять, вдома в учня або в іншому місці на території шкільного округу або громади.

У випадку тривалого відсторонення від занять шкільний округ може зарахувати відстороненого учня до іншої освітньої програми, наприклад програми ALE (альтернативне навчальне середовище).

Закон штату вимагає від шкільних округів провести зустріч із учнем та батьками для розробки плану повернення до занять. Зустріч повинна бути проведена протягом перших 20 днів і не пізніше ніж за п'ять днів до дати закінчення відсторонення від занять або виключення. Зустріч повинна бути проведена раніше, якщо родина зажадає більш ранньої зустрічі. При розробці плану за участю родини шкільні округи зобов'язані врахувати наступне:

- природу обставин дисциплінарного інциденту;
- культурну історію й контекст учня, сімейні норми й цінності, а також суспільні ресурси;
- можливість скорочення тривалості відсторонення від занять або виключення;
- навчальну й не навчальну підтримку для забезпечення навчального успіху учня; а також
- засоби підтримки, які можуть знадобитися учневі, батькам або персоналу школи для запобігання повторення аналогічних інцидентів [26].

Зустрічі й плани у зв'язку з поверненням до занять відрізняються від процесів оскарження покарання й заяв із проханням про повернення до занять.

Американська модель відповідальності отримувачів освітніх послуг видається доволі повною, комплексною, такою, що містить баланс як забезпечення прав учнів та отримання освіти, так і прав інших учасників освітнього процесу на належне освітнє середовище.

Протидія корупції в закладах освіти в зарубіжних державах базується на комплексному застосуванні заходів відповідальності винних осіб (звільнення, кримінальна відповідальність) і заходів попередження корупційних правопорушень. Більшість країн роблять активні дії для зниження і попередження корупції в освіті.

У багатьох країнах для зниження потенційних корупційних ризиків в області фінансування шкіл була прийнята система фінансування за формулою. Більше 10 років тому така система була впроваджена в Австралії, Великобританії, Канаді. Експерти відзначають, що головною метою цієї системи фінансування було підвищення автономії шкіл [72].

Сьогодні ця практика набула поширення в багатьох європейських країнах і країнах СНД. Кошти школам виділяються на основі питомих витрат на одного учня. У деяких країнах у формулі враховується співвідношення між вчителями і що навчаються, потреби учнів з неблагополучних сімей та

інші критерії. Формула визначає обсяг коштів на конкретні ресурси. Рішення про витрачання грошових коштів приймає директор, шкільна рада або вони спільно.

Наприклад, в Англії виділяються додаткові кошти «для захисту невеликих шкіл; шкіл з більш високими витратами на робочу силу». Можуть бути надані додаткові дотації для подолання труднощів у навчанні, наприклад, англійської мови або математики, для забезпечення особливих освітніх потреб своїх учнів» [76].

За результатами порівняльного дослідження, експерти МІПО ЮНЕСКО дійшли висновку, що фінансування за формулою підвищує прозорість і підзвітність при дотриманні певних умов. У числі таких: надійна система збору та перевірки даних; аудит; ефективні інструменти виявлення шахрайства та корупції [72].

Для запобігання корупції в багатьох країнах запроваджено обов'язковий внутрішній і зовнішній аудит в освітніх організаціях.

У Бразилії Державна рахункова палата проводить аудит лише в тому випадку, якщо надійшла інформація про проблеми. Відповідальність за проведення аудиту лягає на місцеві органи влади. Але аудит проводиться не регулярно, що не дозволяє домогтися від керівників шкіл підзвітності з фінансових питань. Але навіть нерегулярний аудит дозволяє виявити порушення. Згідно зі звітом 2010 р. Федерації промисловості в штаті Сан-Пауло, щороку в Бразилії на систему освіти виділяється 32-53 млрд. доларів США. Якщо припинити корупцію, то число Бразильських учнів початкової школи може бути збільшено з 34,5 до 51 млн. осіб [65].

В Австралії моніторинг, контроль і аудит проводяться систематично. Для освітніх організацій проводиться і внутрішній, і зовнішній аудит. Аудит організацій державного сектору здійснює Генеральний аудитор. Так, в штаті Вікторія (Австралія) в результаті аудиту виявлено порушення при прийомі учнів на суму 7,7 млн. австралійських доларів.

Заслугове на увагу структура звіту аудитора. Генеральний аудитор зробив аналіз управління готівковими коштами в школах і прийшов до висновку, що школи забезпечують збалансованість бюджетів. Однак у звіті аудитор зазначив, що «шкільним радам необхідно брати активну участь в процесі підготовки бюджету», вказав на відсутність у бюджетному документі довгострокового планування» і сформулював рекомендації по створенню систем фінансового менеджменту, які дозволять приймати більш ефективні рішення – поліпшити практику управління готівкою, вдосконалити реєстрацію фінансових рішень на засіданнях шкільної ради та інші заходи [72].

В Англії аудит проводиться на регулярній основі на рівні школи, внутрішній (місцевого органу влади) і зовнішній (районний аудит) [69]. Так, за результатами аудиту, директору однієї з англійських шкіл і його заступнику пред'явлено звинувачення в шахрайстві шляхом зловживання становищем, відмиванні грошей, змові з метою обману та подання неправдивого бухгалтерського обліку.

Використання комп'ютерних технологій дозволяє мінімізувати витрати на проведення аудиту. У ряді країн (Австралія, Англія) ретельна перевірка бюджету школи адміністрацією школи доповнюється моніторингом шкільної ради.

Р. Левачик, П. Доунс та інші вчені, ґрунтуючись на порівняльних дослідженнях, прийшли до висновку, що фінансування на основі показників може призвести до зниження корупції при виконанні ряду умов. У їх числі: підготовка та керівництво з фінансових процедур для керівників шкіл та рад керуючих; регулярний внутрішній контроль особою, незалежною від керівника школи; регулярний зовнішній аудит та ін. [74]

Законодавство деяких країн передбачає навчання персоналу школи фінансовому менеджменту. В Англії директори шкіл повинні пройти навчання і отримати загальнонаціональну кваліфікацію керівника. Навчання розраховане на термін від 6 до 18 місяців, деякі коледжі встановлюють строк

не менше 18 місяців. Програма включає теми: основні інструменти управління, у тому числі оперативного та стратегічного планування; управління персоналом, фінансовий менеджмент; питання трудового законодавства, забезпечення здоров'я та безпеки дітей; взаємодія з органами влади, співробітниками і батьками та ін.

У Бразилії для шкіл центральний орган влади штату випускає посібник з фінансової автономії, в якому міститься інформація про законодавство, про формулою фінансування та рекомендації щодо управлінської діяльності [65].

Законодавство Англії покладає на школи зобов'язання мати надійну систему контролю щодо попередження шахрайства або нецільового використання державних коштів і майна. Керівний орган і керівник установи повинні інформувати всіх співробітників про шкільну політику і заходи щодо запобігання шахрайства і злочинства. З цією інформацією повинен бути ознайомлений знову приймається шкільний персонал і керівники при вступі на посаду [76].

У ряді країн на вчителів, як і на інших державних службовців, поширюються положення антикорупційного законодавства. Наприклад, весь штат викладачів у школах ФРН – державні службовці землі (суб'єкта федерації). Оскільки питання утворення відносяться до компетенції земель, відповідні правові акти встановлюються в кожній землі окремо [76]. «Антикорупційні директиви» прийняті у всіх 16 землях ФРН і пред'являють до викладацького складу серйозні вимоги.

Так, компанія Apple для просування своєї продукції в освітньої середовищі Німеччини проводила семінари і конференції і несла витрати на оплату проживання та перебування в готелях (у тому числі класу люкс) викладачів шкіл, які беруть участь у таких семінарах і конференціях і використовують продукцію фірми Apple в освітньому процесі. Але в 10 землях ФРН (в їх числі – Рейнланд-Пфальц, Північний Рейн-Вестфалія і Північна Саксонія) вчителі не мають права брати участь в таких заходах, оскільки це не відповідає вимогам кодексів етики. У Саксонії-Ангальт участь

у подібних заходах можливо тільки в рамках програм підвищення кваліфікації за напрямком від Інституту підвищення кваліфікації та педагогічної освіти, в Баден-Вюртемберзі викладач повинен отримати письмовий дозвіл від керівництва школи на участь [68].

Аналогічним чином вирішується питання з попередженням корупції в системі шкільної освіти Австрії, де вчителі та керівники освітніх установ також є державними службовцями земель. Федеральний закон про службовому праві вчителів земель передбачає цілий ряд обов'язків антикорупційного характеру як для вчителів державних шкіл, так і для їх керівників. У §29 встановлено загальний обов'язок вчителя вести себе таким чином, щоб не втратити довіри суспільства в сумлінність виконання ним своїх посадових обов'язків. В силу § 37 вчителі і керівник освітнього закладу зобов'язані повідомляти про всі, що стали їм відомих діяннях, які можуть бути кримінально-караними (в тому числі і про всі випадки хабарництва). В § 34 встановлено вимогу відмовитися від подальшого виконання своїх обов'язків у разі виникнення конфлікту інтересів.

У багатьох країнах як прояв корупції розглядають репетиторство. У звіті світового моніторингу ЮНЕСКО «Освіта для всіх» за 2013-2014 рр. повідомляється, що щорічно домогосподарства витрачають на приватні уроки 2,4 млрд. доларів США, що еквівалентно 27 % державних витрат на освіту. Оплата приватних викладачів становить істотну частину витрат домогосподарств на освіту: в середньому 47 % бюджету сільських домогосподарств і 40 % - міських. Діти багатих домогосподарств майже в два рази частіше, ніж бідні, звертаються до приватних репетиторів.

Репетиторами можуть бути вчителі своїх шкіл. У багатьох країнах учні скаржаться, що вчителі не виконують навчальний план під час шкільних занять, змушуючи їх звертатися до послуг приватних репетиторів, щоб освоїти навчальний план і здати іспити.

У Грузії 1/4 учнів звертається до приватних репетиторів, з них 69 % до викладачів поза школою, 13 % - у школі. У Південній Кореї витрати на

приватне репетиторство становлять 80 % від загальних державних витрат на освіту. У Сінгапурі витрати на репетиторство становлять 680 млн. доларів на рік. Лише деякі країни (наприклад, Південна Корея) ввели офіційну заборону на репетиторство. Інші країни (Кенія) ввели заборону вчителям проводити приватні уроки зі своїми учнями. Проте заборони не принесли позитивних результатів, оскільки вчителям не була надана компенсація [65].

Ефективним заходом у боротьбі з корупцією експерти справедливо називають «прозорість» діяльності освітньої організації. Для забезпечення «прозорості» вживають різних заходів.

У законодавстві зарубіжних країн встановлено вимогу публікувати інформацію про шкільний бюджет і витрачання школою цих коштів (обсяг інформації в різних країнах різний).

3.2. Основні проблеми регулювання та застосування відповідальності в галузі освіти в Україні та шляхи їх подолання

В процесі розгляду окремих видів відповідальності вже було визначено окремі проблеми визначення та реалізації юридичної відповідальності в освітній галузі. Зокрема, до таких проблем, на сьогоднішній день, можна віднести:

- відсутність єдиного та комплексного нормативного закріплення засад юридичної відповідальності в освітній сфері;
- регламентація норм про дисциплінарну відповідальність в освітній сфері загальними нормами трудового законодавства без визначення специфіки в досліджуваній сфері;
- відсутність спеціальних норм про адміністративну відповідальність в сфері освіти;
- відсутність механізмів відповідальності навчальних закладів за якість освіти;

– відсутність практики притягнення до кримінальної відповідальності представників батьківських комітетів за протиправний збір коштів;

– відсутність закріплення відповідальності отримувачів освітніх послуг (окрім випадків порушення правил академічної доброчесності), тощо.

Запровадження відповідальності отримувачів послуг має здійснюватись, на нашу думку, за моделлю дисциплінарної відповідальності із запозиченням досвіду американської системи освіти. Це, щонайменше, дозволить вирішити відразу два завдання:

по-перше, за основу буде взята вже апробована система дисциплінарних стягнень, що апріорі вже свідчитиме про її законність і правомірність;

по-друге, система дисциплінарних стягнень, побудована за принципом поступового посилення заходів до покарання, пов'язаного з припиненням трудового договору за ініціативою роботодавця (звільнення з роботи), що в нашому випадку відповідає виключенню із закладу освіти. Таким чином, систему покарань в установі можна буде побудувати аналогічним чином: від незначного до виключення.

До речі, в цьому випадку набагато легше буде розібратися з такими категоріями, як «неодноразовість» і «грубість» порушень статуту установи, якщо, наприклад, прив'язати їх до якогось з видів дисциплінарного стягнення.

А оскільки дисциплінарні стягнення не можуть бути пов'язані не тільки з насильством над особистістю учня, але і з якими б те ні було штрафами (грошей за допущені порушення дисципліни, не пов'язані з заподіянням шкоди майну школи, учнів брати категорично заборонено), систему дисциплінарних стягнень необхідно будувати за принципом «від простого до складного», роблячи наголос на посиленні виховних заходів. Ось, наприклад, як може виглядати така система:

1. зауваження;
2. догана;

3. залишення після уроків;
4. сувора догана;
5. відсторонення від відвідування уроків;
6. виключення з установи.

Для того щоб ця система була максимально демократичною і не дозволяла адміністрації установи здійснювати тиск на незручних їм учнів, необхідно якомога ретельніше прописати в статуті (локальному акті) принципи накладення того чи іншого стягнення. Приміром:

за гучну поведінку на уроці і за зрив уроку – зауваження;

за запізнення на урок – догана;

за бійку – сувора догана тощо.

При цьому, природно, не потрібно забувати і принцип рецидиву, коли за один і той же проступок, вчинений протягом певного часу (встановленого статутом або локальним актом), покарання посилюється. Наприклад, від одного до п'яти прогулів за чверть – догану, більше п'яти – сувору догану тощо.

При цьому, механізм відрахування зі школи повинен враховувати неприпустимість позбавлення особи права на середню освіту.

Оскільки в установі дисциплінарні стягнення застосовуються до неповнолітніх, а виховний процес відбувається в колективі під контролем дорослих, досить ефективним буде використання при накладенні стягнень та елементів громадського осуду. Причому в окремих випадках це може перетворитися на самостійне покарання. Наприклад, поведінка учнів, які отримали дисциплінарні стягнення, можна розглянути на класних або загальношкільних зборах, на раді школи і т. д. Тільки при цьому не можна допустити порушення прав дитини на недоторканність приватного життя, тобто виносити на громадське розгляд можна лише сам проступок, не зачіпаючи нічого, що не відноситься до справи.

Крім того, будь-яка міра дисциплінарного стягнення, пов'язана з суспільним осудом, може розглядатися як більш сувора.

Не слід ігнорувати й інші – додаткові – покарання, наприклад: виключення з органів шкільного самоврядування, позбавлення внутрішкільного (внутрішньокласного) звання (староста класу, голова дружини, кращий учень тощо), позбавлення права перебування фотографії винного учня на дошці пошани установи та ін. Такі покарання можуть застосовуватися як у якості самостійних (тоді коло дисциплінарних стягнень буде набагато ширше), так і в якості другорядних (у сукупності з основними): наприклад, оголошення догани з одночасним виключенням з ради школи і т. д. Думається, що такий порядок дозволить посилити виховний вплив дисциплінарних стягнень, оскільки для багатьох учнів їх суспільний статус у класі і в школі значить не мало.

Принцип дисциплінарної відповідальності, передбачений КЗпП України, передбачає повне звільнення від неї після певного часу (в даний час – одного року). Оскільки дисциплінарні стягнення для учнів повинні служити виключно виховним цілям, а не застосовуватися для придушення особистості учня, статутом (локальним актом) установи також повинна бути передбачена можливість повного звільнення учня від накладеного стягнення.

Найпростіше для цього встановити певний часовий відрізок: наприклад, учень, що отримав догану і протягом чверті жодного разу не порушив дисципліну, повністю звільняється від покарання і вважається не вже проходив до дисциплінарної відповідальності. Важливою є і суспільна складова: можна, наприклад, за аналогією з КЗпП України передбачити можливість звільнення від дисциплінарного стягнення за клопотанням класу (ради школи, ради старшокласників і т. д.), природно, за умови, що після накладення цього стягнення учень жодного разу не порушив дисципліну і брав активну участь у житті класу і школи.

Дисциплінарні стягнення (ще один елемент демократії) повинні накладатися на учнів в тому ж порядку, що й аналогічні стягнення для працівників установи, передбачені КЗпП України. Тобто до застосування стягнення від учня необхідно зажадати письмове або усне з одночасним

занесенням в акт опитування) пояснення. Безпосереднє накладення стягнення проводиться наказом по установі. Несправедливість представників адміністрації установи (інших уповноважених осіб) в даному питанні може назавжди породити у дитини недовіру до осіб, що реалізують функцію правосуддя. А оскільки мова в даному випадку йде про неповнолітніх, застосування дисциплінарного стягнення щодо учня вимагає від працівників установи великого педагогічного такту і витримки. Процес цей ні в якому разі не повинен носити "інквізиційний" характер, оскільки головна його мета – не покарання, а попередження подібних порушень у майбутньому.

Звичайно, розглянуті дисциплінарні стягнення не підлягають оскарженню в судовому порядку, однак якщо в закладі будуть створені умови для перегляду несправедливо накладеного стягнення, також сприятиме формуванню дисципліни та відповідальності. Однак для реалізації цього необхідна добре розвинута система внутрішкільного самоврядування, що на сьогоднішній день, на жаль, зустрічається не так часто, як хотілося б.

Останнє, про що б хотілося згадати, стосується кола осіб, уповноважених накладати дисциплінарні стягнення. За загальним правилом дане право в силу закону належить керівнику установи. Проте в цілях розвитку внутрішкільного демократизму непогано було б передбачити випадки, коли право приймати рішення про накладення дисциплінарних стягнень передається органам внутрішкільного самоврядування (ради школи, ради старшокласників і т. д.). В цьому випадку керівник закладу своїм наказом просто затверджує рішення уповноваженого органу про накладення дисциплінарного стягнення. Єдине, що при цьому необхідно, це, як вже зазначалося вище, розвинена система внутрішкільного самоврядування: життєздатна і ефективна.

При цьому, з метою забезпечення законності застосування відповідальності щодо здобувачів освіти, недопущення зловживань в цій сфері, видається доцільною розробка і прийняття на нормативному рівні

Дисциплінарного статуту в освітній сфері. Даний документ, зокрема, повинен буде передбачати:

- специфіку дисциплінарної відповідальності педагогічних працівників, зокрема перелік грубих порушень, за які можливе звільнення з роботи без ознаки системності (зокрема, такі порушення мають бути пов'язані із порушенням педагогічним працівником прав учня);
- перелік дисциплінарних заходів, що можуть бути застосовані до здобувачів освіти;
- особливості механізму притягнення до відповідальності здобувачів освіти.

Також на сьогоднішній день фіксується значна кількість фінансових та корупційних порушень в освіті – зокрема, вимагання як службовими та посадовими особами закладів освіти, так і збір третіми особами (батьківськими комітетами) внесків та плати за навчання в державних і комунальних закладів. Відповідальність за такі дії має наступати за ст. 183 та 189 КК України (в залежності від суб'єкта). Разом з цим, подолання цієї проблеми повинне мати комплексний характер та базуватися на антикорупційній програмі в навчальних закладах.

Вважаємо, що істотно знизити корупцію може фінансування шкіл на основі показників. У цьому контексті цікавий досвід тих країн, де створені механізми фінансової підтримки невеликих шкіл, шкіл з додатковими потребами. Фінансування за формулою передбачає здійснення ефективного контролю за витрачанням бюджетних коштів. Як показує досвід зарубіжних країн, внутрішнього аудиту недостатньо. «Прозорість» і точність фінансових звітів забезпечує зовнішній аудит, який проводить орган освіти або приватні аудитори, які не працюють в школі. Процедури моніторингу та аудиту повинні проводитися систематично. Практичну значимість для керівників матимуть не тільки виявлені порушення, а й рекомендації, покликані допомогти керівнику у створенні системи ефективного фінансового менеджменту.

Як правило, директори українських шкіл, як і в багатьох країнах, є вчителями, які не завжди розбираються в тонкощах бюджетних процедур. Некомпетентність і незнання фінансових процедур підвищує ризик неналежного використання бюджетних коштів (умисно чи ні).

Ефективним заходом запобігання корупції в освіті, на наш погляд, може стати підвищення навичок управління освітньою установою, включаючи навички фінансового менеджменту. Представляється обґрунтованим вимога в ряді країн пройти обов'язкове навчання і здобути кваліфікацію для заняття посади керівника освітньої організації. Доцільно навчання не тільки адміністративного персоналу шкіл, а й членів опікунських рад, рад батьків.

Порівняльний аналіз реалізуються по всьому світу проектів показав, що ключовим заходом у боротьбі з корупцією у сфері освіти є забезпечення прозорості інформації про формування та витрачання коштів шкільного бюджету. Встановлена законодавством вимога про розміщення на сайті публічного звіту про діяльність школи, в тому числі фінансового, вирішує проблему лише частково. Аналіз публічних звітів у більшості випадків ілюструє формальний підхід керівників, звіти лише деяких освітніх організацій забезпечують прозорість їх фінансової діяльності.

Програма попередження корупції повинна базуватися на етичних нормах. Але рішення про необхідність прийняття етичного кодексу освітня організація повинна приймати самостійно. Контролювати дотримання етичних норм можливо і у відсутності єдиного зводу правил. Наприклад, вчителі провінції Онтаріо (Канада) вирішили не розробляти кодекс поведінки, а створили колегію вчителів, яка приймає дисциплінарні заходи, аж до позбавлення сертифікації за професійні проступки або некомпетентність. У деяких країнах працюють етичні комісії.

Успішність антикорупційних заходів в освітньому закладі в одній державі не гарантує ефективність їх застосування в іншій. Для правильного вибору найбільш дієвих антикорупційних механізмів необхідно дослідження

ситуації в конкретній освітній організації, в якій планується введення тих чи інших антикорупційних заходів.

ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження сутності інституту юридичної відповідальності в освітній галузі в сучасному праві України на підставі викладеного в кваліфікаційній роботі матеріалу можна зробити наступні висновки:

1. Під освітою слід розуміти цілеспрямований процес виховання і навчання в інтересах людини, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення здобувачами освітніх послуг встановлених державних освітніх рівнів. Освіта має розглядатися і як певне соціальне явище, і як соціальний інститут, і як система соціальних зв'язків. Можливий підхід до освіти як до об'єкта економічних відносин і як до психолого-педагогічного феномену. Одним з центральних завдань освіти як соціального явища є формування, виховання людини як суб'єкта життєдіяльності, а сама система освіти в правовому аспекті включає в себе такі взаємопов'язані елементи, що характеризуються тісним зв'язком та взаємодією: освітні програми і державні освітні стандарти різного рівня і спрямованості; мережа освітніх установ що здійснює їх реалізацію, незалежно від організаційно-правових форм, типів і видів; органи управління освітою і підвідомчі їм установи та організації. Правовий статус громадянина в галузі освіти включає в себе: право на вступ до навчального закладу; право на безкоштовну освіту і матеріальну підтримку з боку держави (право на соціальний захист); права учнів і вихованців в рамках освітнього процесу; права учнів і вихованців, які закінчили навчання; право громадянина на участь в управлінні освітнім закладом. Основним конституційним обов'язком усіх громадян є здобуття основної загальної освіти. Серед загальних обов'язків, що охоплюють всі етапи навчальної діяльності, можна виділити навчальні та дисциплінарні.

2. Враховуючи досить високу соціальну цінність освіти, зокрема відповідних суспільних відносин, і необхідність захисту прав їх учасників, у тому числі засобами, що блокують дії, що порушують ці права, до яких слід

віднести юридичну відповідальність, необхідно: законодавчо оформити реально існуючі педагогічні (освітні) відносини, перетворюючи їх у правовідносини, закріпити певні права і обов'язки суб'єктів цих правовідносин; визначити відповідно педагогічні (освітні) правопорушення, одним з характерних ознак яких є заподіяння шкоди через порушення суб'єктивних прав учасників названих правовідносин, або ж шляхом створення перешкод виконанню цими суб'єктами покладених на них юридичних обов'язків.

3. Підставою юридичної відповідальності в освітній сфері є вчинення учасником освітніх правовідносин правопорушення. В роботі запропоновано наступна класифікація порушень в освітній сфері, відповідно до юридичного змісту порушення: правопорушення, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність та розвиток здобувача освітніх послуг – сюди можна віднести всі види булінгу, жорстоке поводження з дітьми, всі форми дискримінації здобувачів освітніх послуг, завдання дитині побоїв, тощо; корупційні правопорушення – тобто, правопорушення пов'язані з отриманням неправомірної вигоди надавачами освітніх послуг в процесі реалізації своїх обов'язків та повноважень; інформаційні правопорушення – розголошення педагогічними працівниками персональних даних та іншої інформації, що стала відомою такому працівнику при виконанні професійних обов'язків щодо отримувачів освітніх послуг та їх батьків; організаційні правопорушення – правопорушення, що стосуються організації діяльності навчального закладу – наприклад, запізнення працівника на роботу, інші дисциплінарні проступки, безпосередньо не пов'язані зі здійсненням освітньої функції. В роботі аргументується необхідність розширення передбачених чинним законодавством складів правопорушень в освітній сфері, задля врахування специфіки освітньої діяльності при настанні юридичної відповідальності.

4. На сьогоднішній день дисциплінарна відповідальність педагогічних працівників ґрунтується на загальних засадах трудового права і

не містить специфіки, пов'язаної з освітньою діяльністю. КЗпП України містить додаткову підставу для звільнення педагогічних працівників, яка не є формою дисциплінарної відповідальності, а має своїм призначенням недопущення до роботи з дітьми осіб, що не характеризуються відповідними моральними якостями. Враховуючи особливе значення захисту прав та інтересів дитини, особливу незахищеність даної категорії суб'єктів, вважаємо, що дисциплінарна відповідальність в освітній сфері має наступати виключно за організаційні порушення – тобто, правопорушення, що безпосередньо не впливають на права та інтереси здобувачів освітніх послуг. За інші ж види правопорушень (правопорушення, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність та розвиток здобувача освітніх послуг, корупційні правопорушення, інформаційні правопорушення) повинна наступати кримінальна або адміністративна відповідальність.

5. Адміністративна відповідальність врегульована багатьма нормативними актами різної юридичної сили, які в сукупності становлять законодавство про адміністративне правопорушення. Законодавство про адміністративні правопорушення, суб'єктами яких можуть виступати освітні організації, досить неоднорідне. З деякою часткою умовності тут можна виділити два компоненти: «ядро» (представляє собою сукупність спеціальних складів) і склади, не відображають специфіку освітньої діяльності, однак освітні організації та їх посадові особи також можуть бути їх суб'єктами. В роботі робиться висновок про необхідність доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення главою 15-Б «Відповідальність за порушення в освітній сфері». В даній главі КУпАП має встановлюватись відповідальність суб'єктів освітніх правовідносин зокрема за: порушення ліцензійних умов провадження діяльності; порушення права на отримання освіти за відсутності ознак злочину; залучення учнів/студентів до будь-яких робіт безпосередньо не передбачених навчальною програмою; жорстоке поводження з дітьми за відсутності ознак булінгу та злочинів, передбачених КК України. Також підтримується пропозиція щодо внесення до КУпАП

України складу адміністративного правопорушення «булінг», а також доводиться, що вчинення даного правопорушення педагогічним працівником має враховуватись як кваліфікований склад даного правопорушення.

6. Кримінальна відповідальність є одним із найбільш суворих заходів відповідальності в будь-якій сфері, в тому числі й у освітній. Прямою нормою, що встановлює кримінальну відповідальність в сфері освіти є ст. 183 КК України (порушення права на освіту). Також до освітніх правовідносин можуть застосовуватись і інші положення КК України (зокрема, ст. 189 КК України – вимагання). Головним недоліком кримінальної відповідальності в освітній сфері є відсутність реальних механізмів її застосування, зокрема до осіб, що не є педагогічними працівниками. З огляду на зазначене, в даній сфері слід вдосконалювати діяльність правоохоронних органів, щодо розслідування таких випадків (в тому числі на підставі інформації засобів масової інформації) та передачі відповідних справ до суду для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

7. Академічна доброчесність та академічна відповідальність є новими поняттями в українському законодавстві. Академічна доброчесність включає в себе сукупність духовних цінностей, таких як чесність, справедливість, довіра, повага і відповідальність, а також ідеалів, які повинні дотримуватись всіма учасниками науково-освітнього процесу. Порушення принципів академічної доброчесності являють собою ряд некоректних дій з боку будь-якого учасника науково-освітнього процесу. Плагіат є елементом неправомірної поведінки в науковій сфері. Сам термін «науковий плагіат» об'єднує категорії очевидного і неочвидного наукового плагіату. Особливе місце в науці займає проблема самоплагіату і мозаїчного плагіату. Розроблені стратегії і рекомендації по боротьбі з порушеннями принципів академічної доброчесності повинні містити стратегії і рекомендації по підвищенню ступеня академічної освіченості всіх учасників науково-освітнього процесу. Сучасним і ефективним методом боротьби з плагіатом є онлайн-перевірка

тексту рукопису на оригінальність, хоча і він не позбавлений недоліків. Боротьба з академічною нечесністю повинна носити державний масштаб, не просто з засвоєнням знань і умінь, а з формуванням професійних і загальнокультурних цінностей на всіх рівнях науково-освітнього процесу. Необхідна подальша розробка універсальних навчальних модулів, в яких кожному починаючому вченому будуть роз'яснені мети академічної сумлінності, найбільш часті причини, що підштовхують до її порушення, їх види, як з ними боротися і можливі наслідки. Разом з цим, на сьогоднішній день відсутні чіткі механізми виявлення окремих проявів порушень академічної доброчесності, висока латентність окремих порушень, відсутність або суперечливість механізмів доведення, наприклад, свідомого порушення правил об'єктивності оцінювання, що ускладнює фактичну реалізацію даного виду відповідальності в освітній сфері.

8. Основними недоліками та прогалинами сфери правового регулювання юридичної відповідальності в освітній сфері визначено, зокрема, наступне:

- відсутність єдиного та комплексного нормативного закріплення засад юридичної відповідальності в освітній сфері;
- регламентація норм про дисциплінарну відповідальність в освітній сфері загальними нормами трудового законодавства без визначення специфіки в досліджуваній сфері;
- відсутність спеціальних норм про адміністративну відповідальність в сфері освіти;
- відсутність механізмів відповідальності навчальних закладів за якість освіти;
- відсутність практики притягнення до кримінальної відповідальності представників батьківських комітетів за протиправний збір коштів;
- відсутність закріплення відповідальності отримувачів освітніх послуг (окрім випадків порушення правил академічної доброчесності), тощо.

З метою вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності в освітній галузі, окрім зазначених вище пропозицій також вважаємо за доцільне:

- запровадження дисциплінарної відповідальності отримувачів освітніх послуг за моделлю дисциплінарної відповідальності в трудовому праві. При цьому, ключовими принципами такої відповідальності мають залишатись врахування віку дитини, а також неприпустимість покарань, що можуть бути кваліфіковані як жорстоке поводження з дітьми;

- розробку і прийняття на нормативному рівні Дисциплінарного статуту в освітній сфері. Даний документ, зокрема, повинен буде передбачати: специфіку дисциплінарної відповідальності педагогічних працівників, зокрема перелік грубих порушень, за які можливе звільнення з роботи без ознаки системності (зокрема, такі порушення мають бути пов'язані із порушенням педагогічним працівником прав учня); перелік дисциплінарних заходів, що можуть бути застосовані до здобувачів освіти; особливості механізму притягнення до відповідальності здобувачів освіти;

- з метою зменшення корупційних правопорушень запровадження антикорупційних програм в закладах освіти. Такі програми мають включати проведення аудиту фінансової діяльності закладу освіти, але не обмежуватись ними;

- запровадження заборони педагогічних працівників щодо надання репетиторських послуг учням освітніх закладів, в яких відповідні педагогічні працівники працюють за трудовим договором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року, N 322-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року, № 2341-III // Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 - 2001 р., № 25, ст. 131// зі змінами та доповненнями
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року, № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984 - 1984 р., № 51, стор. 1122 // зі змінами та доповненнями
6. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV [Редакція від 31.08.2018] URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII// Відомості Верховної Ради України від 29.09.2017 — 2017 р., / 38-39 /, стор. 5, стаття 380
8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Редакція від 25.07.2018] URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III [Редакція від 25.07.2018] URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
10. Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми: Наказ Міністерства освіти України 25 грудня 2006 року № 844 URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwid65aWu47eAhWEBSwKHcXxBJYQFjABegQICBAC&url=http%3A%2F%2Fstatic.klasnaocinka.com.ua%2Fuploads%2Feditor%2F207>

%2F46987%2Fsitepage_427%2Ffiles%2F844.docx&usg=AOvVaw30ZndHHCyp
ZEF-Y_aZQ1dh

11. Про прозорість та відкритість діяльності закладів освіти: Наказ Департаменту освіти і науки, молоді і спорту КМДА від 03.10.2017 N 930

[URL:http://consultant.parus.ua/?doc=0ASSKD03A2&abz=JTZE5](http://consultant.parus.ua/?doc=0ASSKD03A2&abz=JTZE5)

12. Про безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти: лист міністерства освіти і науки України №1/11-8477 від 10.08.2018 року

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» N 9 від 06.11.2018

14. Постанова Верховного Суду України у справі № 6-248цс14 від 11.02.2015 р. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-248cs14>

15. Постанова Верховного Суду від 29.08.2018 року у справі № 712/1998/17, провадження № 61-32596св18
URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76261851>

16. Рішення Соснівського районного суду м. Черкаси від 15.06.2017 року справи № 712/1998/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67186109>

17. Проект Трудового кодексу України №1658 від 27.12.2014
URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

18. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу № 8584 від 10.07.2018 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402

19. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве”. Красноярск, 2006. 24 с.

20. Білик О.О. Проблеми нормативно-правового закріплення адміністративної відповідальності в законодавстві України//Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Зб. наук. праць Міжнарод. наук.-практ. конф., Косів, 27-31 січня 2009 . К.: Вид.-во Європ. ун-ту, 2009. с. 277 – 278.

21. Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. 4-е вид. К.: Вікар, 2006. 725 с.
22. Буяк Б. Правові аспекти академічної чесності та боротьби із плагіатом. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. Фонд “Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики”. К.; Таксон, 2016. с. 133 – 150.
23. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. Результати опитування. URL: http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/visha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv-_1433936412.htm
24. Гладкова Є. О. Порухення права на отримання освіти: проблеми кваліфікації злочину : науково-методичні рекомендації. Харків, 2015. 60 с
25. Дем’янчук Ю. В. Актуальні проблеми дисциплінарної відповідальності в умовах законодавства України про працю. Молодий вчений. 2014. № 6(2). С. 108 – 111.
26. Дисциплінарні покарання в школах: керівництво для батьків URL: <http://www.k12.wa.us/studentdiscipline/Rules/pubdocs/ParentQA-Ukrainian.pdf>
27. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв’язанні. К.: ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. 34 с.
28. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: www.reyestr.court.gov.ua
29. Залеська А. Об’єктивні ознаки і порушення права на отримання освіти. Публічне право. 2012. № 3(7). С. 369-374.
30. Как поддерживается дисциплина в американских школах URL: <http://www.dal.by/news/149/22-03-16-4/>
31. Канзафарова И. С. Причинная связь как условие договорной ответственности . Актуальные проблемы государства и права: Сб. науч. тр. ОГУ. Одесса: Астропринт, 1998. С. 93-100.

32. Кархут О. Я. Ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин в освітній сфер. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 28. С. 200-205.
33. Кархут О. Я. Методологічні засади дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 18. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 111-118.
34. Кархут О. Я. Освітні правовідносини: поняття та особливості. Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи : матеріали Міжнародної наукової конференції 24–25 травня 2013 р. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 113-115
35. Кархут О. Я. Поняття та сутність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 16. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 69-75.
36. Кархут О. Я. Правове регулювання відносин у сфері освіти в контексті державної освітньої політики. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. Випуск 20. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 89-94.
37. Кархут О. Я. Сучасний стан і проблеми механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Публічне право. 2013. № 4. С. 267-273.
38. Кількість скарг дітей на булінг з боку вчителів зростає, - правозахисник
URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/kolichestvo-zhalob-detey-bulling-storony-1537514566.html>
39. Кодекс честі Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. К.:НТУУ “КПІ”, 2015. 12 с.
40. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

41. Литвинчук А. О., Гайдук І. С. Фінансування загальної середньої освіти: дослідження впливу на результат навчання Концептуальна модель державної освітньої політики в умовах функціонування інституту публічного управління. Реформа освіти в Україні: інформаційно-аналітичне забезпечення. 1 міжнародна наук.-практ. конф. 29.11.2017 р. К. ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2017. с. 79 - 84
42. Лукашенко М.А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления. М., 2003. 110 с.
43. Мацюк А.Р. Курс порівняльного трудового права: підручник. Х.: Право, 2011. 980 с.
44. Мельниченко А. Прояви академічної нечесності. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики». К.; Таксон, 2016. с. 107 - 120
45. Міжнародна стандартна класифікація освіти ЮНЕСКО. URL: <http://lpehea.in.ua/klasifikaciya-osviti/1mizhnarodna-standartna-klasifikaciya-osviti>
46. Мішенков А.О. Додаткові підстави розірвання трудового договору з деякими категоріями працівників. URL: <http://www.minjust.gov.ua/20229>
47. Міщук М. О. Проблеми накладення дисциплінарних стягнень. Адвокат. 2013 № 4 С.26-28.
48. Музыка А. А. Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.
49. Нам К. В. Основания взыскания убытков, возникших вследствие нарушения договорных обязательств .Убытки и практика их возмещения : Сб. статей. М. : Статут, 2006. С. 169-201
50. Нова українська школа – це дитиноцентризм і компетентнісне навчання. URL: https://galinfo.com.ua/news/nova_ukrainska_shkola__tse_dytynotsentryzm_i_kompetentnisne_navchannya__lyubomyra_mandziy_294643.html

51. Петришина-Дюг Г. Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві : поняття та принципи. Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць. Правознавство. 2008. Вип. 461. 39-43 с.
52. Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні. Аналітичний звіт за результатами громадського моніторингу. ERA, 2013. 79 с.
53. Радянщина в освіті. На Одещині школярів змусили розрівнювати 10 машин землі замість уроків. URL: https://rubryka.com/2018/10/16/petroshtravneve-shkola/?fbclid=IwAR3p1Sa8ZgQeG_d5Mj7sF_3r77uL5kvzw5e1vxNCSVc6nfVjKxxcNH4PFUc
54. Савочкина Т.С., Нератова И.В. Студенческий плагиат в высшем образовании URL: http://www.eprints.tversu.ru/641/2/Савочкина_Нератова.pdf
55. Савченко І. Г. Концептуальна модель державної освітньої політики в умовах функціонування інституту публічного управління. Реформа освіти в Україні: інформаційно-аналітичне забезпечення. 1 міжнародна наук.-практ. конф. 29.11.2017 р. К. ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2017. с. 23 - 24
56. Скандал зі цькуванням дівчинки через торт: з'явилась реакція адміністрації харківської школи. URL: Детальніше читайте на УНІАН: <https://www.unian.ua/society/10310100-skandal-zi-ckuvannyam-divchinki-cherez-tort-z-yavilas-reakciya-administraciji-harkivskoji-shkoli.html>
57. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства. М.: Юридическая литература, 1990. 179 с.
58. Сырых В. М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание. Журнал российского права. №. 4. 2010. С. 69-78.
59. Тарусова Л. Правове регулювання відповідальності у галузі освіти. ПрофтехОсвіта. Юридичний супровід. 2012. № 5 (41). С. 13-17

60. Тицька Я. О. Особливості змісту освітніх правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1(1). С. 84-87
61. Ткаченко В. В. Практики академічної доброчесності як складова внутрішньої системи забезпечення якості освіти. Реформа освіти в Україні: інформаційно-аналітичне забезпечення. 1 міжнародна наук.-практ. конф. 29.11.2017 р. К. ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2017. с. 60 - 61
62. Топалова С. Гальмування освітньої реформи: очевидні ознаки та причини. URL: <http://od.org.ua/uk/%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%8B/>
63. Щербина В. І. Дисциплінарні санкції: проблеми ефективності в умовах ринкових відносин. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 10. С. 45-49.
64. Як боротися зі шкільними поборами? URL: <http://consultant.parus.ua/news-zakon?doc=.1DEQCB1C9>
65. DECOMTEC Area de Competitividade Relatorio Corrupto: custos economicos e propostas de combate. 2010. Equipe Tecnica. Maro de 2010. URL: <http://custo-economico-da-corrupcao-final%20.pdf>
66. Ellery K. An investigation into electronic-source plagiarism in a first-year essay assignment. Assess Eval High Educ. 2008. №33(6). p. 607-617.
67. Espinoza M.L., Vossoughi Sh. Perceiving Learning Anew: Social Interaction, Dignity, and Educational Rights // Harvard Educational Review. 2014. Vol. 84, no. 3. September. P. 285-313
68. Fuest B. Apples Werbefeldzug in deutschen Klassenzimmern. URL: <http://www.welt.de/wirtschaft/article121973337/> Apples-Werbefeldzug-in-deutschen-Klassenzimmern.htm

69. Gallant TD, Kalichman M. Academic ethics: a systems approach to understanding misconduct and empowering change in the academy. Ch. 3. In: Gallant TD, editor. Creating the ethical academy: a systems approach to understanding misconduct and empowering change in the academy. NY: Routledge; 2010. p. 117-125.
70. Gershoff Elizabeth T., Font Sarah A. Corporal Punishment in U.S. Public Schools: Prevalence, Disparities in Use, and Status in State and Federal Policy. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5766273/>
71. Gounalakis G. Liability and responsibility in Education: Germany URL: <https://link.springer.com/article/10.1023%2FB%3AEELP.0000045266.00069.98>
72. Hallak J., Poisson M. Corrupt schools, corrupt universities: What can be done? URL: <http://www.unesco.org.iiep>.
73. Hiller P.E. Responsibility and education : a study of the meaning and application of the term 'responsibility' in educational discourse with particular reference to its bearing on educational administration and management. URL: https://eprints.utas.edu.au/20556/1/whole_HillerPeterE_thesis.pdf
74. Levacic R., Downes P. Formula Funding of Schools, Decentralization and Corruption: A Comparative Analysis. International Institute for Educational Planning (IIEP), UNESCO, 2004. URL: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED499631.pdf>
75. McCabe D.L., Trevino L.K., Butterfield K.D. Cheating in academic institutions: a decade of research. *EthicsBehav.* 2001. №11(3). p. 219-232
76. Scanlon P.M., Neumann D.R. Internet plagiarism among college students. *J Coll Stud Dev.* 2002 №43(3). p. 374-385
77. Schemes for financing schools Statutory guidance for local authorities, February 2014. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/284968/Schemes_for_financing_schools.pdf
78. School corporal punishment in the United States. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/School_corporal_punishment_in_the_United_States

79. Stewart W. Former head to be prosecuted for fraud at school. URL:
<https://www.tes.co.uk/article.aspx?storycode=6241707>
80. Students must take responsibility for their own learning URL:
<https://www.scmp.com/lifestyle/family-education/article/1618574/students-must-take-responsibility-their-own-learning>
81. Student Responsibility Statement. URL: <https://www.sunyjcc.edu/student-life/student-responsibilities/student-responsibility-statement>
82. Understanding Roles and Responsibilities in Education and Training URL:
<https://thecriticalblog.wordpress.com/2013/09/11/understanding-roles-and-responsibilities-in-education-and-training/>
83. U.S. school reinstates corporal punishment with paddling. URL:
<https://globalnews.ca/news/4441097/school-paddling-georgia/>
84. Who's responsible for your child's education? URL:
<http://www.edu.gov.on.ca/eng/document/brochure/whosresp.html>